

Zahid Ələmpaşalı

**Qaçaq İsaxan
dastanı**

Bakı-2009

© XƏZƏR UNIVERSİTƏSİ NƏŞRİYYATI, 2009
Bütün hüquqlar qorunur.

Redaktor və ön sözün müəllifi:	Hamlet İ saxanlı
Korrektor	Elza İ smayılova
Kompyuter işi:	Zakir N. Yusifoğlu

Ələmpaşalı, Z.

Qaçaq İ saxanın dastanı / Zahid Ələmpaşalı

İSBN 978-9952-20-056-0

1. Qəhrəmanlıq dastanı 2. Qarayazı. 3. Qaçaq. 4. Dastan.
894. 3611- dc 22

Bakı. AZ 1096. Məhsəti küçəsi 11.
Azərbaycan

DASTANLAŞAN TARİX

Azərbaycan dastanları ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin və tariximizin əvəzsiz abidələridir. Hər sözünü ölçüb-biçib yazan böyük Fuad Köprülünün fikrini yada salaq: “Azəri edebiyatının, Osmanlı edebiyatına nazaran, en zengin ve kuvətli tarafı halk edebiyatıdır”.

Zəngin Azərbaycan mədəniyyəti özündə Türk, İslam, İran, Qafqaz və Rus-Avropa mədəniyyətlərinin bir sıra ünsürlərini ehtiva etmişdir. Kitab-i Dədəm Qorqud, Koroğlu, Əsli və Kərəm, Aşiq Qərib türk-azərbaycan mühitində yaranmış və klassikləşmiş qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarıdır. Daha qədimlərin məhsulu olan Kitab-i Dədəm Qorqud orta əsrlərdə və yeni dövrdə cərəyan edən tarixi-siyasi-mədəni transformasiyaların nəticəsində unudulmuş, sonradan Avropadakı əlyazmalarının oxunması,

nəşri və tədqiqi sayəsində Dədəm Qorqud bu dəfə ozanlarsız, aşıqlarsız - ədəbiyyat və media vasitəsilə yenedən xalqa qayıtmışdır. Koroğlu, Əsli və Kərəm, Aşiq Qərib və digər dastanlarımız isə məhz aşiq yaradıcılığının, aşıqların çalib oxuduğu el məclislərinin sayəsində hər birimizin ürəyində yer almış, qanımıza hopmuşdur.

Azərbaycan və ümumiyyətlə türk dünyasında İran və ərəb-islam əsilli dastanlar da yayılmışdır. Fərhad və Şirin, Yusif və Züleyxa, Leyli və Məcnun kimi Qədim Şərqi, İran və ərəb dünyasının əfsanələri bizim yazılı ədəbiyyatımızda da, folklorumuzda da yer tutdu. Ustad aşıqlarımız haqqında da dastanlarımız var (Qurbani, Abbas, Ələsgər,...).

Dünyanın və cəmiyyətin inkişafı folklor yaradıcılığının bitdiyindən xəbər verir. Yazılı ədəbiyyatın kök saldığı zamanda şifahi xalq yaradıcılığına yer qalmır; çağdaş yazılı ədəbiyyatın öz içində əfsanə və müasir mif yaradan böyük yazıçılar var. Lakin belə düşünməyənlər də var. Xüsusilə “zəngin və qüvvətli xalq ədəbiyyatı” olan Azərbaycanda. Yeni dövrdə “Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm”, “Aşiq Ələsgər” kimi dastanlar yaradıldı, bunu aşıqlar və ya kənd yazıçıları etdilər. “Kənd yazıçıları” ifadəsi qəribə görünə bilər, amma kənddə yaşayan, aşiq yaradıcılığını sevən və özü də aşiqvari şeirlər yazan, dastanlar qoşan, kənd ədəbiyyatını, kənd folklorunu alışıdır, onların varlığını ortaya qoyan insanlarımız var.

Bu dastanın müəllifi Zahid Ələmpaşalı da belə yaradıcı şəxslərdəndir. Hərçənd ki, şəhərdə yaşayan şairlərdən də aşiq yaradıcılığı ilə nəfəs alan, dastan yazanlar var - Zəlimxan Yaqub bu işdə əvəzsizdir.

Qəhrəmanlıq hekayələrinin əfsanələşməsi, onların aşıqların dilində səslənməsi, saz havalarına girməsi və dastana dönməsi halları 20-ci yüzillikdə də olub. Bunlardan biri də Qaçaq İsxan dastanıdır. Mən uşaq vaxtı və ilk gənclik illərimdə Aşiq Alxan Qarayazlının ifasında İsxan Hacıbayramlı haqqında dastan parçalarına qulaq asmışam. Özünü həmişə İsxanın və Xozeyinin (İsxanın əmisi oğlu Qurban Hacıbayramlının) aşığı kimi təqdim edən ustad Aşiq Alxan “Qaçaq İsxan” adlı bütöv bir dastanı olduğunu iddia edirdi. Ola bilər, belədirsə həmin dastanın əlimizdə olmaması təəssüf doğurur.

Zahid Ələmpaşalı şairdir, şeir kitabları çap olunub.¹ Zəhmətkeş adamdır. Başı bəlalar çəkib və bu onun yaradıcılığında zəmanədən şikayət motivlərini gücləndirib. Onun xeyli vaxtdır yazmış olduğu “Qaçaq İsxan” dastanı müəyyən səbəblərə görə çap olunmamışdı.

Qarayazı-Borçalı xalqının tanınmış nəsillərindən olan Hacıbayramlılar, onların var-dövlət və torpaqları haqqında, Qafqazı ələ keçirdikdən sonra onun təbiətini və

¹ *Qarayazı çiçəkləri*: Şeirlər və dastan. Bakı, “Yazıçı”, 1991; *Ellərə yadigar sözüm-söhbətim*. Şeirlər. Bakı, “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, 2004.

əhalisini təsvir etməyə girişən rus qaynaqlarında müəyyən məlu-mat-lar mövcuddur. Bu nəslin şəcərəsini izləməyə çalışdıq. Köhnə qəbristandan, yazılı qaynaqlardan və xatirələrdən topladığımız məlumatların təhlili nəticəsində müəyyən nə-ticə əldə etdik. Burada kiçik bir məlumatla kifayətlənəcəyik.

18-ci əsrin axırcı rübündə doğulmuş olan Əhməd Qa-racaoğlu (Qaracalı, Qaracalar) Kürüstü Kosalıdan olan bir xanım ilə evlənmiş, Dəmirçi-Hasanlıda yer alıb məskən sal-mışdır. Əhmədin dəqiq adının Əhmədalı ola biləcəyi haq-qında da yoxlaya bilmədiyimiz gümanlar var. Eləcə də onun atasının və ümumiyyətlə nəslinin sofu, sufi olduğu barədə də fikir eşitmişəm. Əhmədin ata adının Alı və ya Bayram olduğunu da deyənlər vardı. Lakin bunlar sübut oluna bilən məlumatlar deyil, keçmişdən uzaqlaşdıqca xatirələrdə nəsillərin bir-birinə qarışdırılması, tez-tez rast gəlinən haldır. Əhmədin evləndiyi xanım əvvəlcə Qaracalarda ərə getmiş, üç uşağı (oğlu) olmuş, lakin ərəni dünyasını dəyişdiyindən atası evinə qayıdılmış. Bu zaman o hamilə imiş. Əhməd Qaracaoğlu ilə evlənər-kən yeni doğulmuş Alını da özü ilə gətirmişdi.

Əhmədin üç oğlu olub: Qurban, Bayram və Nəbi. Əhmədin bacarıqlı və var-dövlət sahibi bir adam olduğu söylənilir. Onun təsərrüfatını idarə edən böyük oğlu xalq arasında Mırtış Qurban adı ilə tanınıbmış. Tiflisətrafi türk (azəri) dilli kəndləri gəzib dolaşan Rus səyyahlar və təd-

qıqatçılar həmişə onların evində qonaq qalarmış və Qurbana “xozyain” deyə müraciət edərlərmış. Beləcə də get-gedə xalq üçün yeni olan və onların anladığına görə güc və hörmət əlaməti olan bu söz ləqəbə çevrilmiş, Qurbana hamı “Xozeyin” deməyə başlamışlar. Bayram bir az fərqli imiş, dünyanı görmək, anlamaq istəyi böyükmüş, həm də gəncliyindən müdrək və haqsevər bir insan kimi tanınıbmış. Bir neçə dəfə hac ziyarətinə getdiyi üçün Hacı Bayram adı ilə çağırılmışdır. Nəbi cavan yaşında ölmüş, Alı isə sarışın olduğu üçün Sarı Alı ləqəbi ilə tanınmışdır.

Hacı Bayram kişinin və onun işlərinin əsas davamçısı olan oğlu Mustafanın haqqında dəqiq maraqlı xatirələr və bəzi sənəd və araşdırmalarda da öz əksini tapan faktlar mövcuddur. Ümumiyyətlə, bu nəslin xeyirxah, zəngin, bacarıqlı və qabiliyyətli insanları, həmçinin onları izləyən faciələr barədə xalq arasında çox əhvalatlar söylənir.

İsxan Hacıbayramlı hələ anasının bətnindəyəkən əsasən böyük mal-qoyun ticarəti ilə məşğul olan atası İse və babası Hacı Bayram kişi dünyasını dəyişdilər. Babası öz əcəli ilə öldü (hesablamalarımıza görə 1896-cı ilin dekabrı və ya 1897-nin yanvarında), atasını isə Tiflisdə öldürdülər.

İsxan ailənin üç qız və üç oğlundan sonra doğulan (1897-ci il yayın sonunda) sonuncu-yeddinci uşağı idi.

Mustafanın da yeddi övladı olub - beş oğlan və iki qız. Ailənin və nəslin qayğısı Mustafanın üzərinə düşdü. Mustafanın çox zəngin olduğu məlumdur. Çox böyük sürü, naxır və ilxıları, böyük dəyirmanı, bir neçə yerdə evləri, əmlakı, əkin sahələri, meyvə bağları, geniş ticarəti varmış. Lakin çox xeyirxah bir insan olan Mustafa da bir xəyanət nəticəsində öldürülmüşdür. Hökumət bu cinayətin açılması üçün ciddi səy göstərmiş, Mustafanın oğulları və qardaşı oğullarının iştirakı ilə onun qatili – tanınmış və igid bir adam olan Qazaxlı Cahangir izlənilmiş və Tiflisdə öldürülmüşdür (bu barədə jurnalist və tədqiqatçı İsmayıl Umudlu araşdırmalar aparmış, maraqlı sənədlər üzə çıxarmışdır; əldə etdiyi nəticələr deyəsən hələ çap olunmayıb).

Mustafanın öldürülməsindən sonra Hacıbayramlılar ağsaqqalsız qalsalar da özlərini itirməmişlər. Gənclər yükü və məsuliyyəti öz üzərlərinə götürə bilmiş, lakin birinci dünya savaşı və bir qədər sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsi həyatın axarını dəyişmiş, dincliyini pozmuşdu. Bununla belə 1920-ci illərin ortalarına qədər kəndlərdə Sovet hökumətinin xüsusi varlığı o qədər də dərinlən hiss olunmurdu. Kənd əhli təqib olunmur, yeni iqtisadi siyasətin tətbiqi insanların zəhmət çəkib, çalışıb varlanmalarına imkan verirdi. 20-ci illərin ikinci yarısında vəziyyət dəyişməyə başladı. Kəndin şəhərin maraqlarına qurban verilməsi ideyası ortaya çıxdı.

Sənayenin sürətli inkişafı naminə kəndin istismarı, dinə qarşı kobud hücumlar, çadraların çıxarılması və ən nəhayət, kəndi səfərbər etmək üçün kollektivləşməyə, kolxoz qurmağa keçid siyasəti vəziyyəti kökündən dəyişdi. Xalq narazılığını biruzə verir, hökumət zor tətbiq edirdi. “Kulak” adlandırılan varlı kənd adamlarının, bir qədər sonra isə ortababların ləğvi siyasəti elan olundu (kimin varlı, kimin ortabab olduğu subyektiv qərarla müəyyən edilirdi). Narazılığın zor işlədərək susdurulması xalqı silahlı müqavimətə sövq etdi. İsxanın başçılıq etdiyi silahlı müqavimət hərəkəti isə hökumətdə böyük gərginlik və qorxu yaratdı. “İsxan üsyanını necə yatırmaq?” sualı ətrafında Moskva və Tbilisi arasındakı yazışmalarda Yaqoda, Yevdokimov, Beriya, Redents, Krinitskiy, Kaxiani və digər partiya-hökumət başçıları iştirak edirdilər. Məsələnin belə vüsət alması hökuməti çaşdırmışdı, hər yola əl atılırdı. Barışmaq, gizli agentlər göndərmək, aldatmaq, vəzifə vermək və məhv etmək – bütün üsullar işə düşmüşdü. Təbii ki, burada məsələnin tarixini verə bilmərik, üsyanın igid iştirakçısı Nağının (Mustafanın kiçik oğlu) Türkiyədə N. Bayramgil soyadı ilə çap etdirdiyi məqalələrdə²

² N. Bayramgil. **Kızıl istilanın doğurduğu Azərbaycan isyanlarından hatıralar.** TÜRK İZİ, 1954/55; N. Bayramgil. **Q.P.U. zindanlarındakı gecelerin kanlı manzaraları.** TÜRK İZİ, 1954/55. N. Bayramgil. Komunistlerin kolhoz teşkilatı ve köylü. TÜRK İZİ, 1956.

və mənim elmi araşdırmalarımnda³ bu barədə oxumaq olar.

Sovetlərə qarşı antitəbliğatın lideri -“Xozeyin” adı ilə tanınan Qurban Mustafa oğlu idi (Mustafanın bu oğluna 1892-93-də dünyasını dəyişən əmisinin adı qoyulmuşdu: Xozeyin - Qurban), Nağı və Sovetlərlə barışmayan (daha doğrusu Sovetlərin barışmaq istəmədiyi) bir dəstə insan Türkiyəyə keçdilər.

İsaxan aldadıldı, pusquya düşdü və qəhrəmancasına həlak oldu. Onun ölüsünü belə hökumət ailəsinə vermədi. Doğrudur, onun pusqudan çıxma bildiyi, eləcə də sonrakı taleyi haqqında danışan, hətta şahidlərin olduğunu söyləyənlər də olub. Lakin bu ağlabatan deyil, hadisələrin axarı buna əsas vermir.

İsaxanın son qəhrəmanlığı sözün tam mənasında dillərdə dastan oldu (aşağıda bu sətirlərin müəllifinin yazısından uyğun parçanı gətirirəm):

³ Hamlet İsaxanlı. **“Qafqazda sovet terroruna qarşı 1928-30-cu illər silahlı müqavimət hərəkatı haqqında”** // Qafqazda Sovet totalitarizmi (20-30-cu illər): Elmi konfrans. Bakı, 6-7 noyabr, 1998-ci il. Xəzər Universitəsi nəşriyyatı, 1998. səh. 55-58; **“Mərkəzi Zaqqafaziyanın sovetləşmə və kollektivləşdirilməsi dövrünün ictimai-siyasi mənzərəsi və İsaxan üsyanı”** // Azərbaycanca ictimai-siyasi fikir XX əsr, konfransın əsərləri, Bakı, 12 may, 1996. Xəzər Universitəsi nəşriyyatı, 1996. səh.1-16.

Həmçinin // Gürcüstan qəzeti. № 34-42. Tbilisi, 1996-cı il

Həmçinin // Xalq qəzeti. № 148-150. Bakı, 1996-cı il

Həmçinin // Zəngəzur qəzeti. № 10-12. Bakı, 2000-ci il

“İsxan Vorontsovkada işlərini tamamladıqdan sonra cəmi iki silahdaşı Alı Haqqalanlı və Sadıx Sadıxoğlu ilə bərabər Calaloğluna (indiki Stepanavan) yola düşdü. Çalaloğlunda İsxana qarşı böyük miqdarda milis və əsgərlərdən ibarət pusqu qurulmuşdu. İsxanın yanına gedib-gələn və bu pusquda rəzil rol oynamış Daneliya soyadlı bir Tiflis sakininin dəfələrlə müxtəlif adamlara, o cümlədən İsxanın ailəsinə söylədiyi (və digər şahidlərin də əsasən təsdiq etdiyi) əhvalat İsxanın bizə məlum son saatlarını təsvir edir: "Məni Calaloğlu mərkəzi milis şöbəsinə çağırıb dedilər ki, Moskvadan gəlmiş yüksək rütbəli bir məmur İsxanın igidliyi, mərdliyi haqqında çox eşidib və onunla şəxsən tanış olmaq istəyir. Mən heç nədən şübhələnmədim və bu söhbəti İsxana çatdırdım (özünü təmizə çıxararkən Daneliyanın səmimiliyi böyük şübhə doğurur - H.İ.). Təyin olunan vaxtda Moskvadan gələn adam, iki vəzifəli milis işçisi və mən kabinetdə İsxanı gözləyirdik. Artıq mən bilirdim ki, İsxana tələ qurulub, onu tutub güllələmək istəyirlər. Calaloğlu milis işçiləri və əsgərlərlə dolmuşdu, milis şöbəsinin ətrafında və içində silahlı adamlar pusquda dayanmışdılar. Lakin mən heç nə edə bilməzdim, ürəyimdə deyirdim ki, bir iş çıxsın və İsxan buraya gəlməsəydi nə yaxşı olardı. Ancaq o, həm verdiyi sözə möhkəm, həm də sözə tez inanan idi. Ayaq səsləri eşidildi və İsxan daxil oldu. O, cavan olsa da dünyagörmüş adam idi və arxasınca qapılar bağlan-

dıqca şübhəsiz ki, məsələni başa düşmüşdü, ancaq geriyə yol yox idi. Çox qətiyyətli görünürdü, gülümsədi və "hə, sən burdasanmı, çox yaxşı oldu" deyib yarı istehza ilə və yarı sevinmiş kimi mənə baxdı (zəhmli adamdı, amma həmişə xəfifcə gülümsəyərdi). İsxana oturmaq təklif etdilər, o sağ ayağını sol ayağının üstünə aşıraraq və kəmərdən asılmış mauzerini dizinin üstünə tərəf sürüşdürərək oturdu. Moskvadan gələn adam İsxana müraciət etdi: "Sənin igidliyin haqqında çox eşitmişəm, biz sənə Ermənistanda yaxşı vəzifə təklif etmək istəyirik, sən öz silahını təhvil ver, sənə yenisini təqdim edəcəyik". İsxan yenə gülümsədi və "Nə olar, qoy olsun, mauzerimi verərəm, mauzeri asdığıam kəməri də verədim, amma kəmər mənə yadigardır, onu götürəcəm" deyə sakitcə kəməri açmağa başladı. Məncə heç kim deyilən sözlərə dərinədən fikir vermirdi, İsxanın aldandığını güman edərək sevinçək bir-birinin üzünə baxıb rahat nəfəs aldılar. İsxan kəməri açıb birdən mauzerini əlinə aldı, "alın, köpək uşağı" deyə gözümüzü qırpmağa macal tapmamış üç atəş açdı. İki milis rəisi yerindəcə öldülər, Moskvadan gələn adam (bilmirəm o, doğrudanmı Moskvadan gəlmişdi, amma rus idi) ağır yaralandı və bir neçə saatdan sonra o da öldü. Can şirindir, mən qorxumdan stolun altına girdim. İsxan məni dartıb çıxartdı, mən yalvardım ki, "məni balalarının başına çevir, bilməmişəm". O, acı-acı gülümsədi: "Qorxma, səni öldürməyəcəm, səni özümdən yadi-

gar saxlayacam” dedi. "Yadımdamı, demişdin ki, İsxan, sənə xain çıxsam, allah iki qolumu qurutsun" deyib qollarıma güllələr sıxdı. Görürsünüz ki, o zamandan qollarım yoxdur. Sonra özünü pəncərəyə vurdu, şüşə parçalanıb dağıldı. O, bir an dönüb mənə baxdı, gözünün altı çapılmışdı, əli ilə axan qanı silib bayıra atıldı. Sonrasından xəbərim yoxdur, deyirlər ki, onu vurdular".

Mən İsxanın nəvəsiyəm. Uşaqlıqdan hər yerdə İsxanla bağlı çox söhbətlərin şahidi olmuşam. Onu gözü ilə görən ağsaqqallar, ağbirçəklər, aşıqlar, hökumət adamları, ailə və nəsil, sadə insanlar, ermənilər, gürcülər və onu heç vaxt görməmiş insanlar içlərində bir İsxan əfsanəsi yaşadır, yeri düşən ilk anda bu barədə ehtirasla danışardılar.

Mən böyüyəndə, tənqidi düşüncə sahibinə çevrildə danışılanların bir hissəsinin şişirdildiyini zənn edir, bunu xalqın öz qəhrəmanını daha böyük görməsi ilə izah edirdim. Sadəcə düşünürdüm ki, bu cür hadisələr yalnız nağıllarda, əfsanə və dastanlarda, kitablarda ola bilər. Nəhayət, Tiflisdə arxivlərdə işləmək, axtarış aparmaq qərarına gəldim. İlk dəfə uyğun sənədləri tapanda nə cür hisslər keçirdiyimi sözlərlə ifadə etməkdə acizəm. Üsyanın xalq arasında deyildiyindən daha böyük olduğunu, İsxan və onun yoldaşlarının göstərdiyi şücaət və qəhrəmanlıqların söylənilənlərdən daha artıq olduğunu gör-

düm. İsxan haqqında saatlarla məhəbbətlə söz açanları daha yaxşı anladım.

“Dünyagörmüş nənə-babalardan çox şey götürən, bu dastanı yaradan Zahid Ələmpaşalı” sağ olsun! Əfsanələrin içində gizlənən tarixi açmaq da, tarixdə olmuş və dillərə düşən əhvalatları dastanlaşdırmaq da ürəkli və qabiliyyətli insanların işidir.

Zahid Ələmpaşalı öz işini görür.

Hamlet İsxanlı
Bakı, dekabr, 2009.

Qaçaq İsaxan
dastanı

DİVANİ

İnləyirəm dərd əlindən, təbib, dərmanım yoxdu,
Ədalətin jarçısıyam, əldə fərmanım yoxdu,
Ey məxluqu xəlq eyləyən, özünə ki əyandı,
Sirri xuda pənahımsan, özgə gümanım yoxdu.

Mən yerlərdə haray çəkib, göydə sədan almışam,
«Rəbbim» deyə inləmişəm, hey yadıma salmışam,
Çox şeytanlar şər axtarıb, böhtanlarda qalmışam,
Amansız hakimlər gördüm, bir haqq divanım yoxdu.

Zahid deyər, zaman dönüb, bunu sənmi edirsən?
Yaradanım, o göylərdən özün yaxşı görürsən,
Öldürürsən, dirildirsən, bu nə yoldur gedirsən?
Mən sənə bir jan borjluyam, iki ha janım yoxdu.

Ustadlar divanidən sonra bir ustadnamə deyirlər. Biz də deyək, iki olsun, namərd ömrü puç olsun.

USTADNAMƏ

Əfsanə deyilsən, bil, həqiqətsən,
Danış dərdlərini, söylə, dastanım.
Gəlibdir nəsillər, səni dindirir,
Varsa şikayətin, eylə, dastanım.

Deynən, o zamanlar kim olubdur, kim?
Hər şeyi bilirsən, ey ali hakim!
Əvvəl bismillahir-rəhmanir-rəhim,
Kəlməni başla sən belə, dastanım.

Açıl varaq-varaq, çox dəhşətin var,
Zahid fəhm edəjək, qoy oxusunlar.
Fitnəkar iblislər, şərçi şeytanlar
Nə yaman işlədib hiylə, dastanım.

Ustadlar divanidən, ustadnamədən sonra bir təj-
nis deyirlər. Biz də deyək dodaqdəyməz jığalı bir təj-
nis.

Tarixlər danışır qərinələrdən,

Yazını yazdılar nə sinəsinə?

Aşiq deyər, nə sinə,
Yaxa açıq, nə sinə.

Jəhd ilə qisas alan,
Rast gəldim mən nəsinə.
Səyyadım qarşında atajaq səni,
Gedirsən izinnən nə sinə-sinə.

Naşı işarəni niyə kal andı?
Qandırılar qananları kal andı.

Aşiq deyər, kal andı.
Kal eşitdi, kal andı.
Zərgərlər zər axtarır,
Xirdarında kalandı.

Aslan qarşısını yenə kal andı,
Çıxsa da yıxajaq nə sinəsinə.

Xəsislər də dinarını ha saya,
Artıq-əskik hər nə çıxsa, ha saya.

Aşiq deyər, ha saya,
Əğyar səndən ha saya.

Sinnin keçsə, ey haray,
Dirənərsən hasaya.
Yazıq Zahid illərini ha saya,
Yıxşırdı qalada nə sinəsinə?

Əzizlərim, sizə xəbər verim Gürjüstandan, Qarayazı mahalının Dəmirçihasanlı kəndindən. Dəmirçihasanlı hal-hazırda Kosalı, Nazarlı kəndləridir. Hər iki kənddə varlı-dövlətli kişilər çox olub. Bu var-dövlət sahibləri çox imanlı, vijdanlı olublar. Hər il tutulan Oruj bayramında, Qurbanlıqda, Novruz bayramında dolanajaqdan çətinlik çəkən kasıblara yardım edib, var əllərini uzadarlarmış. Danəndə kişilər əziz bayramlardan bir-iki gün əvvəl erkəklər kəsdirər, arabalarla qapı-qapı düyü, yağ payladarlarmış. Özləri də deyərərmiş ki, qoy kasıbların da qazanları qaynasın. Ona görə də Allah-təala bu insafli kişilərin var-dövlətlərini başlarından aşağı tökərmiş.

Belə bir şəraitdə yaşayan Dəmirçihasanlının, Qarayazının, Borçalının, eləcə də bütün Gürjüstanın üstünü qara buludlar aldı. Eşitdilər ki, Leninin başçılıq etdiyi Bolşevik Kommunist Partiyası qələbə çalıb və Şura hökuməti bütün Rusiyanı, Orta Asiyanı, həm də Qafqazı özünə tabe edib. Qırmızı Ordunun bir generalı da Tiflisdə oturmuşdu. Varlı təbəqələr

siyahıya alınaraq, var-dövlətləri əllərindən alınır, dövlətə qarşı çıxanlar, partiyanı pisləyənlər güllələnir, ailələri sürgün edilirdi. Bu yeni qanunu əllərində əsas tutan bəzi şərqi şeytanlar şəxsi qərəzlilər də edirdilər. Yeni hökumətin siyasətini həyata keçirən iki nəfər xain erməni də var idi. Birinin adı Səmi, o birisinininki Ratxan idi. Xain ermənilərə qoşulmuş sapı özümüzdən olan baltalar da az qan tökmədilər.

Şura hökuməti öz siyasətini həyata keçirməkdə olsun, sizə xəbər verim Hajibayramlılardan.

Hajibayramlı tayfası Allahını sevən, ona inam gətirən, Həjjə gedib-gələnlər, Allahın yolunda nəzir-niyaz paylayan insanlar olub. Allah-təala da bunların verən əllərindən kəsməyib. Hal-hazırda ellərdə, obalarda belə bir misal qalıb: «Mən sənə Hajibayramlı deyiləm, o qədər hesabı verəm».

Hajibayramlı Qurbana varına, dövlətinə, səxavətinə görə el arasında “Xozeyin” deyirdilər. Xozeyin o zaman gimnaziyanı qurtarmışdı. Çox savadlı idi. Ölkələrdə gedən gedişatları güzgüdə görənlər kimi bilirdi. Eləjə də xalqa hər şeyi başa salırdı. O danışdı ki, Lenin bir neçə dəfə çar hökumətinə qarşı çıxıb, çar hökuməti də onu həbs edib. İndi isə Leninin tərəfdarları çoxaldı və onlar qələbə çaldılar. Leninin

silahdaşları Stalin, Molotov, Voroşilov, Kirov və başqaları hakimiyyəti ələ keçirdilər. Onlar varlıqlarla bərişən deyillər.

1929-ju ilin əvvəllərində Qarayazı milis rəisi Xozeyini yanına çağırtdırdı. Xozeyin ata minib Qarayazıya yaxınlaşmışdı ki, gördü, bir nəfər piyada Kosaliya gedir. Atdan düşdü, atı ona verib, dedi: «Bu atı İmanı evindən kimi görsən, ona ver. De ki, Xozeyin verdi». Xozeyin bilirdi ki, bu çağırışdan geri qayıtmayacaq. Xozeyin gəldi milis idarəsinə, içəri daxil oldu. Gördü ki, rəisin otağında qırmızı örtüklü masanın arxasında çekist libaslı yüksək rütbəli adamlar oturublar. Xozeyin salam verdi, özünün kim olduğunu dedi. Onlar Xozeyini sorğu-suala tutmağa başladılar. Xozeyin bunların suallarına çox dürüst javablar verirdi. Axırda bir nəfər Xozeyinə üz tutdu: «Sən çox savadlı, təmkinli adam olduğun üçün sənə güllələnmək vermirik, 10 il müddətinə sürgün edirik». Bu jəza Xozeyinə nejdə bir xətir kimi verildi.

Xozeyin əzab-əziyyətlə Sibirə sürgünə getməkdə olsun, indi sizə xəbər verim Xozeyinin əmisi oğlu İsxandan.

Xozeyinin sürgün olunmasını eşidən İsxan qarşısına məqsəd qoydu ki, bizə yalnız qaçaqlıq kömək edəcək. Atalar demişkən: «Dustaqlıqdan qaçaqlıq yaxşıdır. Qaçaqlıqdan ölüm yaxşıdır». İsxan

silahını, yarağını-yasağını götürüb, özünü atdı Qarayazı meşəsinə. Bunu eşidən qardaşı Astan, Sarıvəlli evindən Yasın, Qasdannın İsa, Haqqalannın Alı və qardaşı Abdulla, İmanioğullarından İmanı, Əhməd, Başioğullarından Məhəmməd, Allahverdioğlu Sədi, Hajjalioğlu Molla Mustafa, Qaraseyiddidən Nuru, Aljannın Mustafa, Borçalıdan Sadıx Sadıxlı İsxana qoşuldular. Onlar bir neçə dəfə milisə basqın edib, dustaqları azadlığa buraxıb, çoxlu silah, patron və milisin atlarını ələ keçirdilər. Az bir vaxtda İsxanın adı hər tərəfə yayıldı. Hər tərəfdən İsxanın başına qaçaqlar yığılmaqda idi. Onlardan: Faxralı Rüstəm, Qaraçöplü Mahmud, Daşlaqlı Həmid, Əbdüləli, Rüstəm, Qazağın Dilbozlu elindən Abdulla, xalq şairi Jəfər bəy, Samuxlu Haji İlyas, qardaşı Çopur Məhəmməd, Qasimoğulları, Axund Ramazanoğullarından Rüstəm, Təhməz, Çaparlı İsak, Hətəmli İsgəndər, İnekboğazlı Məlik, Buğanamazlıdan Səməd, Sultanoğullarından Məjid, Qıllı Musa, Poladoğullarından Musa, İbrahim, Mansır, Gədəbəydən Mustafa, İlməzlidən Hajoğlu Jahangir, Zaqataladan Abdul, Məjid, İslam, İlyas, Adışirin, Şirimoğullarından Yunus, Göyçəlidən Qurban, Daşkənddən Sarı Qafar, Qarasuludan Qara Abdulbəkir, Bala Məhəmməd, Hinnioğlu Asdan, Qupes-

oğullarından Asdan, Hacıqaraoğullarından Adil, Güləmalılardan Məhəmməd, Jahangir, Alı, İsmayıl, Şəkiddən Bəhram, Qadir, Adışirin, Qəssab Hüseyn, Kiçik Dəhnədən Söyün, İsrafil, Ulaşlıdan Qiyas, Köpərlidən Əbdülrəhim, Qasım, Hacı, Qasimoğullarından Məhəmməd, Firdinnidən Əhməd, Məhəmməd, Jeyranoğlu Kazım kimi igidlər silah əldə, xənjər beldə, sallama kəmər, papaq başda, at yedəkdə qaçaqlıq edirdilər. Bu qaçaqlar Qırmızı Ordunun başına müsibətlər açdıqja Tiflisdən əmr edən Beriyanı, Georqadzeni lərzəyə salırdı. Kolxoz quruluşuna dair qarşıya qoyulan bütün planlar, yeridilən siyasətlər pozulurdu. Hökumət kolxoz qura bilmirdi. QPU (Dövlət Siyasi İdarəsi) Aşotyan adlı bir erməni çəkisti Dəmirçihasanlıya kolxozun qurulması üçün təhkimçi göndərmişdi. Jamaat yağışlı bir gündə Aşotyanı belnən, yabayan palçığa batırıb öldürmək istəyirdi. Ləzgi evinin Binətlə Əhməd onu jamaatın əlindən alıb tövlədə gizlədir, sonra geje vaxtı qaçırdırlar. Uzun müddət Dəmirçihasanlıda kolxoz qura bilmədilər.

1929-ju ilin dekabrından başlayaraq, təxminən, 3 ay vaxt ərzində Qarayazı ərazisində bir nəfər də olsun Qırmızı Ordu əsgəri, milis işçisi və ya hökumət adamı görünmədi. Qarayazıda qaçaqlar sərbəst, asudə gəzişirdilər.

1930-ju il martın 11-də qəflətən Qarayazının 14-jü qol dəmiryol dayanajağında hərbi zirehli qatar dayandı. Vaqonlardan Qırmızı Ordu əsgərləri töküldülər. Əsgərlər özləri ilə bərabər gətirdikləri tankaoxşar, gödək lüləli səkkiz ədəd topu atlara qoşdular. Bir neçə at arabasının içində təkərli pulemyot və ağız bağlı silah yeşikləri də var idi. Arabalar bataqlığı yarıb keçə bildilər. Atlar topları çəkə bilmədi, bataqlıqda dartına-dartına qaldı. Qırmızı Ordu hissələri hey Qarayazı meşəsi tərəfə hərəkət edirdilər. Kəndlilər eşidən kimi tökülüşüb Qırmızı Ordunu daşa tutdular. Burada qarşdurma əmələ gəldi. Hər iki tərəfdən yaralananlar oldu. Jamaat elə onu deyirmiş ki, bizim qaçaqları qırmağa gedirlər. Şuğullar özlərini əsgərlərin arasına saldılar ki, onları tanıyan olmasın. Bu vaxt jamaat kəşfiyyatçı İsmayıl əsgərlərin gəldiyini xəbər verdi. İsmayıl kəsə yolla özünü Qarayazı meşəsində Palıdlığa çatdırdı, əsgərlərin gəldiyini İsxana xəbər verdi: «Niyə durursan, üstünə ordu gəlir?». İsxan javabında deyir: «İsmayıl, Qırmızı Ordu Şura hökumətinə arxalanırsa, biz də Qarayazı meşəsində bu qoja palıdlara arxalanırıq. Di durmayın, mənim igidlərim. Bir palıd öz arxasında neçənizi saxlayajaq? Siz kollar arxasında yerlərinizi sahmanlayın».

Sonra qojaman, ulu palıdlara baxıb görək
İsaxan nə deyir:

Ellər qara geyib, çöllər yas tutub,
Bizə dayaq olun, qoja palıdlar.
Sizin başınıza bəlalar gəlib,
Dözübsüz əzaba neyə, palıdlar?

Zaman çox bəd gəlib, dəyişir yenə,
Top atılsa, sinə gərin düşməne,
Biz pənah gətirib, sığındıq sənə,
Sən bizə həyan ol gejë, palıdlar!

İsaxan, qəlbini bu dəhşət sıxar,
Hürküb maralların meşədən çıxar,
İnilti, gurultu dağları yıxar,
Gəlin biz almayaq vejə, palıdlar!

Bu «Palıdlıq» deyilən yer Qarayazı mahalında, Qarayazı meşəsində ən məşhur yerdir. Bir yeri soruşanda deyirlər: «Palıdlığın alt yanında, yaxud Palıdlığın üst yanında». Anjaq indi el arasında deyirlər: «İsaxan Qırmızı Orduyu qıran Palıdlıqda» (Yer adları o yerdə olan hadisə ilə bağlı olur).

Palıdlığın üst tərəfi qızılçix idi. Sarı əyri tikanı var, özü də moruq kimi sıx olur. İsxan dedi ki, qoşun oradan keçə bilməyəcək.

Bir də gördülər ki, budur, qoşun meşəyə yaxınlaşır. İki nəfər xəfiyyə, yəni şuğul qabaqda zabitlərlə gəlir. İsxan Jəfərri Qaçaq Şəmistana, Qaçaq Yunusa, bir də Nağıya zabitlərin vurulmasını tapşırırdı. Çünkü onlar çox yaxşı atıji idilər.

İsxan öz tapşırıqlarını verdi: «Alt tərəfə keçmək istəyəni Qaçaq Mahmuda, Əliyə, Musaya, Yasına, Aliya tapşırıram. Üst tərəfi Zaqatalalı Məjidlə Abdulaya, Şəkili Hüseyinə, Ulaşlı Qiyasa tapşırıram. İmanı, sən çox zirəksən, hardan patron istədilər, ora patron çatdır».

İsxanın atəş səsi eşidildi. Hərdən davanın qızğın vaxtı yalnız İsxan hündürdən qışqırırdı: «Güllələri boşa, hədət atmayın!»

Anjaq Jəfərri Şəmistan, Yunus, Nağı elə atırdılar ki, ley jüjə dənləyən kimi zabitləri dənləyirdilər. Bu minvalla qaş qaralana kimi döyüş getdi. Qırmızı Ordu meşəyə girə bilmirdi. Qızılçix tikanını yarmaq qeyri-mümkün idi. Qırmızı Ordunun komandiri əmr etdi: «Yuxarı gedin, yarı bölünün. Arxalarını kəsib, araya alağ, qaçaqları qırağ». İsxan qışqırdı: «Onlar arxaya keçdilər. Bizim paltarlarımız da onların paltarlarındandır. Aradan çıxın Azərbaycan tərəfə,

Almalıya doğru gedin». Qaçaqqlar yavaş-yavaş aradan çıxıb «Almalı» deyilən yerə gəldilər. Orada onların atları saxlanılırdı. Anjaq qaçaqların üç nəfərini Qırmızı Ordunun əsgərləri vurmuşdu. Qasdanoğlu İsanın patronu tükənmişdi. Palıd kolunun arxasından xənjər əlində atılıb, bir nəfəri öldürüb silahını, patronunu götürən vaxt arxadan vurdular. Dedilər, İmanı evinin Osmanın oğlu Əhməd, bir də Qaraismayılının Sədi öldürülmüşdü. Atları saxlayanlar bu üç nəfərin ölümünə çox məyus oldular. İsxan üç nəfəri özü ilə götürüb, döyüş olan yerə getdi ki, yoldaşlarının meyitini gətirsin. Amma meşə zülmət kimi qaranlıq idi. Tapa bilməyib əsgərlərin meyitlərindən çoxlu patrondaşlar açıb gətirdilər. İsxan dedi: «Dostlar, səhərə kimi Qırmızı Ordu bir-birini qırıb qurtarajaq. Çünki onlar elə bilirlər ki, qaçaqlarla vuruşurlar». Meyitlərdən açıqları qatar patronları atların xurjunlarına doldurub Keşiş dağına tərəf yola düşdülər.

Qaçaqqlar Keşişə tərəfə getməkdə olsunlar, sizə imdən deyim, Qırmızı Ordudan.

Səhərə kimi Qırmızı Ordunun əsgərləri, zabitləri bir-birini qırdılar. Səhər açıldı. Səhəriniz üzünüzə xeyir gətirsin. Onların səhəri üzlərinə qara açıldı. Gördülər ki, leş-leş üstədi. Qaçaqqlardan heç bir əsər də yoxdu. Özləri özlərini qırıblar. Deyilənə görə, 14-jü

qol dəmiryoluna bir həftə at arabaları ilə meyit daşıyıb, vaqonlara doldurublar. Yaralıların da sayını bilmək olmazdı. Qaçaqların kimlərdən olduğunu bilmək üçün və onlar haqda müəyyən məlumatlar toplamaq məqsədilə zabitlər üç nəfər qaçağın meyitini ayrıja at arabasına qoyub Dəmirçihasanlıda gəzdiriblər ki, sahibini tapsınlar. Heç kəs, güya, onları tanımayıb. Axırda aparıb Göyəmli arxa atıblar. Sahibləri meyitləri gejë oğrunja aparıb suya çəkib, pak edib, gejë də dəfn ediblər. Qırmızı Ordu komandanlığı batan topları çıxarıb, meyitləri, yaralıları vaqonlara doldurub Tiflisə yola salırlar. Zabitlərdən sağ qalanları ordu komandanının yanına girib ona ədəb-ərkanla baş əyirlər. İsxandan, onun başındakı qaçaqlardan elə danışırlar ki, komandan dəhşətdən az qala dəli ola. Qışqırır ki, bu qədər də qırğın olarmı, siz böyük bir qoşunun axırına çıxıbsınız!

Komandan qalsın burada, indi də sizə danışım İsxandan və onun qaçaq dəstəsindən. Onlar Keşiş dağına, İsxanın öz qoyun sürülərini saxlatdığı yərə gəlirlər. Erkəklər kəsib, yeyib-içib dinjəlirlər. İki gün dinjələndən sonra 10-ju qolun başına gəlirlər. Burada düşərgə qururlar. İsxan gündüz saat 3 radələrində yenə milis idarəsinə bir neçə qaçaqla hücum edir, xeyli dustağı azad edir. Milisləri pərən-pərən edib, çoxlu silah ələ keçirib, milislərin atlarına

yükləyib düşərgələrinə gətirirlər. Xəbər mərkəzə çatır, oradan qoşun gəlir. 10-ju qolun başında möhkəm döyüş gedir. Qırmızı Ordu yenə tələfata uğrayır. İsxanın dəstəsindən 7 nəfər yaralanır. İsxan Arxaşana gedir, orada məskən salır. Bu xəbəri eşidən komandan Qarayazı vağzalına güclü qoşun göndərir. Əsgərlər vaqonlardan boşaldılıb “Qaradüz” deyilən yerdə yerləşdirilir.

Qarayazı milis rəisi xəfiyyələri, yeni şüğülları çağırıb tapşırıq verir: “Harda olur-olsun, İsxanın və eləjə də qaçaq yoldaşlarının yerini üç günə tapıb deməsəniz, sizi sürgün etdirəyəm”. Alçaqlar, satqınlar böyük vahimə içində düşürlər dağlara İsxanın yerini axtarmağa. Keşiş dağını gəzirlər, Emin düzünü, Jinni dərəni, Hajıvəlli dərəsini, At dolanı, Divsizi, Qurd dərəsini, axırda Jahangirdə Palıdılı bulağın alt yanında qaçaqların düşərgəsini görüb başıodlu özlərini milis rəisinin otağına salırlar. Qaçaqqların yerlərini rəisə bildirirlər. Milis rəisi şüğülları Qaradüzdə yerləşən ordu komandirinin yanına göndərir. Orada hazırlıq edib ordunu iki hissəyə bölürlər. Birinin yolu çaylaqla düşür. O birisi Qarallı bulağının dərəsi ilə gedir.

Qırmızı Ordu hissələri çox geçikmişdi. Səhər öz nurlu jamalını göstərdi. Kim bilirdi, bu səhər kimin üzünə nejə açıljaqdı?!

***Xəfiyyələr Qırmızı Ordunu arxasınja
gətirməkdə olsunlar, sizə kimdən deyim,
qaçaqlardan.***

Qaçaq, adətən, səhərlər tez dururlar, axşamlar isə gej yatırlar. Tez duran qaçaqlar əl-üzlərini yuyub gəzinirdilər. Mərəkə bağlayıb, söhbətlər edirdilər. Birdən Nağı dedi: «Şəmistan, Yunus, gəlin bu dağın belinə çıxacaq». Onlar çıxdılar dağın belinə. Nağı dürvündünü çıxarıb ətrafa baxdı. Sonra Şəmistanla Yunus da baxdı. «Bu çox yaxşı şeydir. Uzağı gözünün qarşısına gətirir». Nağı dürvündünü qutusuna qoyub enmək istəyirdi. Birdən Şəmistan gördü ki, Jahangirin çaylağı ilə ordu gəlir. Şəmistan təəjjüblə dilləndi: «Ayə, ay Nağı, bu, yuxudumu?» Yunus təsdiqlədi: «Bu, Qarayazı meşəsindəki Palıdlıqdakı yuxudandı». Nağı isə gülümsəyərək mənəli-mənəli dilləndi: «Yuxudursa, gerçək yuxudur. Di tez olun, aşağıya düşək. Amma siz İsxana bir şey deməyin».

Enirlər dərəyə, İsxanın yanına. Nağı beşaçıları saz kimi sinəsinə basıb deyir: «Əmioğlu, sinəmə üç bənd söz gəlib, qulaq as, deyim». İsxan «Ay Nağı, kaş sənə vergi veriləydi», - deyərək bir Nağıya, bir də beşaçılarına baxdı.

Aldı görək Nağı nə dedi:

Göy üzünü bulud alıb,
 Üst tərəfdən yaman gəlir.
 Atlar toplara qoşulub,
 Yönü bəri yaman gəlir.

İsaxan: «Əmioğlu, bu dağlar çox möjüzəli dağlardı. Keçmişdə burada Qarabağlılar yaşayırlarmış. Damları yerdənqazma imiş. Burada dəhşətli külək əsərmiş və qapıları arxadan sovuruqla doldurarmış. Adamlar hər səhər bjadan çıxıb qapıların arxasını təmizləyərlərmiş. Həmin dəhşətli küləklə bərabər, gözlərinə jin, şeytan da görünərmiş. Onun azarından onlar yenə Qarabağa köçürlər. Nağı, olmaya, sən də gözlərinə jin-şeytan görünüb?»

Aldı Nağı:

Top atılar, şimşək çaxar,
 Bu dərədən qanlar axar,
 Tufan qopar, sellər yıxar,
 Çox pis dövrən, zaman gəlir.

İsaxan Şəmistanı tənələdi: «Ayə, ay Şəmistan, Jinni dərə buradan çox aralıdır. Sizə nə olub?».

Şəmistan: «Gerisinə qulaq as»:

Nağı deyər, ağlım çaşıb,
 Fikir-zikir başdan aşıb,

Dərdlər mənən quçaqlaşıb,
Xəyal üstə güman gəlir.

İsxan onları danladı: «Mən sizə demişəm, fikir eləməyin. Fikir adamı dəli-divanə edər». Nağı təklif etdi: «Əmioğlu, olarmı, bu dağın belinə çıxaq, o jini-şeytanı sənə göstərim?». Çıxırlar həmin dağın belinə. Oradan baxanda nələr görsələr yaxşıdır!

Qarayazı Təhləsi xoşuna gəlməyən adamlarla rastlaşanda deyər: «Elə bil, mənə vuran ilanın üstünə çıxdım». İsxana da Qırmızı Ordunun əsgərləri elə göründü.

Nağı təsdiqlədi: “Əmioğlu, elə mən sizə bu jin, şeytanı deyirdim”. Atalar deyiblər: “Gözü ilə görəndən Allahdan irəlidir”. Endilər dərəyə, İsxan əmr elədi, bütün qaçaqlar bir yerə topladılar. İsxan silahdaşlarına mürəjət etdi: «İndi də mənə qulaq asın, atı yolda sınıyarlar, igidi darda».

Aldı görək Koroğlunun «Misri» havası üstündə İsxan nə dedi:

Beşaqlan gülləsi leysana dönsün,
Yağdırın, qoy süzsün qoşa güllələr.
Düz atın, düşmənlər qana bələnsin,
Amandı, keçməsin boşa güllələr.

Qanla qurulubdur tarixin himi,

Ölüm qorxutmayıb igid nəslimi,
Yapışsın alına bir möhür kimi,
Çoxdandır, bələddir başa güllələr.

Müzəffər vaxtıdır, qələbə çalın,
Əvvəlji sərkəni atından salın,
Amandır, atanda düz nişan alın,
Tuşlayın, ürəklər deşə güllələr.

İstər tufan olsun, istər yel gəlsin,
Baxsın bu səhnəyə, tamam el gəlsin,
Qanlar axsın, bu dərədən sel gəlsin,
Hay deyin, salınsın işə güllələr.

İsaxan görübdür belə davalar,
Bizi unudarmı ellər, obalar?!
Mərd girib meydana ata-babalar,
Daraşsın qurd kimi leşə güllələr.

İsaxan sözlərini tamam eləyib qaçaqlara tapşırıqlar verdi: «Qabaqda gələn zabitləri və topu, arabanı sürən əsgərlərin vurulmasını tapşırıram Nağıya, Şemistana, Yunusa, Mahmuda. Di durmayın, yerinizi tutun». İsaxan Zamannın Musanı çağırırdı: «20 nəfərlə get, qoşun dərəyə dolanda arxalarını kəsin!» Sonra o birilərinə üz tutdu: «Haqqalannın Alı, siz sol tərəfi, Zaqatalalı Abdul,

eloğlun Məjid, İslam, İlyas, 25 nəfər də qaçaqlardan götürün, sağ tərəfi kəsin. Mən güllə atmasam, döyüşü başlamayın. Di durmayın, haydı!».

Bütün qaçaqlar qoşun dərəyə dolana kimi yerlərini hazırladılar. Qoşun doldu dərəyə, xəfiyyələr geri qaçdılar. Qaçaqların bağı çatlayırdı: «İsxan niyə atəş açmır?». İsxan təmkinli və çox siyasətçil idi, bilə-bilə düşməni yaxına buraxırdı. Düşərgəni görəndə düşmən sakitjə gəlmək, onları mühasirəyə almaq fikrində idi. Qəflətən İsxanın atəş səsləri eşidildi. Bunu eşidən qaçaqlar dərhal silahlarını işə saldılar. Əvvəljə Nağı, Şəmistan, Yunus, Mahmud zabitləri atdan saldılar. Topu, arabanı sürən əsgərləri dənledilər. Qoşun hər yana vurnuxurdu. Qaçaqlar sağa, sola, arxaya, qabağa qaçan əsgərləri qırırdılar. Nağı Şəmistandan soruşdu: «Heç patronun qaldımı?» Şəmistan cavab verdi: «160-dan qırxı qalıb, biri də boşa keçməyib». Bələdçilər atlarını sürüb geriye qaçırıdılar. Nağı Şəmistana qaçanları göstərdi: «Şəmistan, onlara bax, neçə qaçırırlar!». Yunus da onların söhbətlərinə qoşuldu: «Hayıf ki, güllə mənzili deyil. Rus atı da onların dalından çata bilməz, öz atlarımız uzaqdadı». Mahmud arxayın- arxayın dilləndi: «Sonra onlarla hesablaşarıq».

Qaçaqlar Qırmızı Ordunun fatihəsini verəndən sonra bir yerə topladılar. İsxan gördü ki, qaçaqlar

özlərini zorla gətirir. Hərəsi, bəlkə, üç pud ağırlığında boğazına qədər qatar patronu asmışdı. İsxan: «Öz güllələri özlərinə qənim olajaq», - deyib başındakı qaçaqlarla dərəəşağı Saj dağı tərəfə getdilər.

Qaçaqqlar getməkdə olsunlar, sizə xəbər verim şuşullardan.

Şuşullar gördülər ki, böyük döyüşdən sonra bir nəfər də olsun geri qayıdan olmadı. Başiodlu özlərini yetirdilər Qarayazı milis idarəsinə. Rəisə ordunun başına gələn müsibəti danışdılar. Rəis Tiflisə teleqram vurdu. Komandanla bərabər, yüksək rütbəli komissarlar da hadisə yerinə gəldilər. Komandan təəjjüblə dedi: «Mən ömrümdə belə qırğın görməmişəm». Hava isti olduğundan o, meyitləri döyüş meydanında basdırmağı əmr etdi və Tiflisə qayıtdı. Əsgərlər silah, top, araba və diri qalan atlarını geri apardılar.

Beriya, Georqadze, komandan məsləhətləşdilər ki, İsxana ordunun güjü çatan deyil. Onu yalnız siyasətlə tutmaq lazımdı. Belə qərara gəldilər ki, QPU-nun işçilərini və Dəmirçihasanlıdan sözükeçən ağsaqqalları bir yerə yığaq. Qaçaqqların yerini öyrənək, barışıq elan edək, İsxana vəzifə verək. Qaçaqqlar başından dağılıandan sonra bir-bir tapaq, hamısını aradan götürək».

Axtara-axtara İsxanın dəstəsinə "Madaş" deyilən dağda tapırlar. Georqadze bir neçə nəfər QPU zabitiylə İsxanla görüşüb onu dilə tutur: «Söz veririk ki, var-dövlətiniz özünüzdə qalajaq, özünüzdə vəzifə verəyik. Qayıdın ailənizin üstünə». İsxan deyir: «Sizi öldürmürük. Sizinlə bizimki tutan deyil. Axırınjı damla qanımız qalana kimi vuruşajağıq». Hökumət adamları kor-peşman geri qayıdırlar.

1930-jü il martın 2-də Georqadze bir neçə nəfərlə gəlib İsxanı Jeyrançöldə, Saj dağı hündəvərində tapır. Georqadze onu yenə dilə tutur: «Beriya ilə danışdıq. O söz verdi ki, mən başımla javabdehəm. Çəkilsinlər evlərinə. Var-dövlətlərində heç kəsin işi olmayajaq. Sənə silah, özünə də köməkçi və yaylaq milis rəisi vəzifəsi verəyini vəd edir. Bu davadan heç nə çıxan deyil, düşünün, razı olsanız, Tiflisdə barışiq məjlisi də düzəldərik». Yaxın silahdaşlarıyla məsləhətləşdikdən sonra İsxan razılığını bildirir. Barışiq yerinin Tiflis şəhərində olmasına qaçaqlar razı qalmadılar. Dedilər ki, barışiq İsxanın öz evində olsun.

1930-ju il martın 25-də İsxan kəndin hündəvərində qaçaqları düzdürdü. Ehtiyat edirdi ki, hökumət hiylə işlədə. İsxan 250 nəfərlik ziyafət məjlisi təşkil etdirdi. Hökumət tərəfindən Georqadze, Vartanyan,

Ciciquzi, Qaratəpə Nahiyyə Şurasının sədri Məhəmməd Əliyev və başqa komissarlar da gəldilər. Dəmirçihasanlıdan isə ağsaqqallar iştirak edirdilər. Bu ziyafət məjlisinə Georqadzeni tamada seçdilər. Bir neçə sağlıq içiləndən sonra Georqadze Nağının sağlığına badə qaldıraraq üzünü ona tutdu: «Biz indiyə kimi düşmən idik, innən belə dost olduq». Nağı badəsini götürüb cavab verdi: «Bizim atalar deyiblər ki, özünüzü dostdan gözləyin, düşməndən qorxmayın». Georqadze ayağa qalxıb, az qala, yalvardı: «Nağı, Nağı, xahiş edirəm, bizim dostluğumuzu pozma».

Məjlis dağılandıqdan sonra hökumət adamları İsa-xan, qaçaqlar və ağsaqqallarla görüşüb ayrıldılar.

Sabahı gün İsa-xanı milis idarəsinə çağırdılar, özünü yaylaq milis rəisi təyin etdilər və ona bir mauzer silahı, Ayrımlı Oruj adlı bir nəfəri də köməkçi verdilər. İsa-xanda belə inam yarandı ki, daha arada hiylə olmayacaq.

İndi də sizə xəbər verim Xozeyindən.

Xozeyin Sibirdə bir neçə ay qaldı. Gördü ki, gündən-günə dustaqlardan 100-ə qədər ölənlər olur, onların meyitlərini daşıyaraq atırlar bir yana. Ajından, şaxtadan ölənlərin sayı günbəgün artır. Belə bir günü görəndə Xozeyinin ürəyi dəmirçi kürəsi kimi alışdı. Öz-özünə fikirləşdi ki, bu sürgün nə qədər

haqsız adamların sonuna çatıb. Sovet ölkəsinə, onları idarə edənlərə nifrət etdi və görək nə dedi:

Sərt şaxtalar ölkəsisən,
Heç ərimir buzun, Sibir!
İnsanların qatilisən,
Doyajaqmı gözün, Sibir?

Qəddar dövrə zaman gülür,
Qüssəni dərd çəkən bilir.
Bir gejedə yüzü ölür,
Üzlər görüb üzün, Sibir!

Şaxtan kəsir, qarın yağır,
Dərd götürdüm dağdan ağır,
Mənliyimi etdin fağır,
Günahkarsan özün, Sibir!

Zaman çəkir çox çətinə,
Dözümün var yaman güne.
Xozeynin siyasətinə
İnnən belə dözün, Sibir!

Xozeyin jəsür, ölümündən qorxmaz bir adam idi. Bilirdi ki, bir gün bu ölənlərdən biri də o olajaq. Ona görə də qarşısına məqsəd qoymuşdu ki,

qaçsın. Xozeyin özlüyündə ölçür-biçir, qaçmağa yol axtarırdı.

Xozeyin gözetçilərlə yeməxanaya gedən yüksək rütbəli zabiti görüb, özünü onun yatdığı otağa saldı. Qoltuğunda gətirdiyi, günlərlə itilədiyi baltanı ev əşyalarının birinin arxasında yerləşdirdi. Xozeyin zabitin sərxoş gəlib, çarpayısında uzanıb yatmasını gözləyirdi. Zabitin xorultusunu eşidən Xozeyin gizləndiyi yerdən çıxıb, onun başını yarı böldü. Tələsmədən zabitin paltarını geyindi, silahını qurşadı, arxa pənjəredən düşüb bayıra çıxdı. Xozeyin bir ata mindi, rabitə xəttindən oper-posta teleqram vurdu: «Yüksək rütbəli zabit yol üstədi, iki nəfər gəlsin, onu Sibir dəmiryoluna kimi yola salsın». Elə də edirlər. Sibir dəmiryolu qovuşajağında Xozeyin atdan düşdü və atı bir nəfərin yedəyinə verdi. Həmin adama tapşırırdı ki, mən gələne kimi bu atı saxla. Bunu deyib şalban daşıyan qatarın maşinistinin yanına mindi. Bu minvalla qatarları dəyişə-dəyişə Rostovun mərkəzi dəmiryoluna gəlib çıxdı. Orada qatardan düşdü. Dəmiryol rəisini yanına çağırırdı: «Bakıda müşavirəmiz var, gejkirəm, məni tez yola sal». Rəis Xozeyini neftdaşıyan qatarın maşinistinin yanına mindirdi. Axşamüstü o, Bakıda qatardan düşdü. Xozeyin zabit libasında gəzdikjə hamı ona baxırdı,

çünkü Xozeyin balaja boylu idi və paltar bir az şalax görünürdü. Xozeyin yaxşı bilirdi ki, paltara görə hamı ona baxır. O, dəmiryolçuların köhnə vaqonunun ağzını açdı. Gördü ki, dəmiryol işçiləri gediblər. Onlardan birinin köhnə paltarını götürüb zabit libasının üstündən geyindi və vağzala çıxdı. Bakı Xozeyinin gözüne xor göründü. Şəhərin işıqları solğun, jamaatı məyus idi. Əhali sakit-sakit gəzişirdi. Öz-özünə düşündü: «İlahi, bu nejə zəmanədir, bütün jamaat pərişan gəzir. Elə bil Bakı yas tutub». Əvvəllər Bakıya gələndə, elə bil, Bakı üzünə gülürdü, şənlik edirdi. Amma indi hər yanda məyusluq hökm sürürdü. Şəhəri belə görə Xozeyin aldı görək nə dedi:

İblislərin tilsimindən qaçmışam,
Ana yurdum, jan-jiyərimdən, Bakı!
Viran qalsın o şaxtalı Sibiri,
Məngənədən çıxıb gəldim mən, Bakı!

Deyən, sən də fikirlərə dalmısan?
Mənim kimi, bəlkə, məyus qalmısan?
Zaman döyüb, olmaya qojalmısan?
Çöküb gözlərinə zülmət, çən Bakı!

Nə belədir, bəlkə, göydən enibdi?
De, haqdanmı çıraqların sönübdü?
Bəd zamanın üzü bizdən dönübdü,

Dərdli gördüm bu gün səni mən, Bakı!

Xozeyinəm, qürbət çıxıb qarşıma,
Qəribliyə gedib düşən daşıma.
Bəd zamana qar yağdırıb başıma,
Saçlarıma daha düşdü dən, Bakı!

Bakının dərdi Xozeyinin dərdindən idi. Atalar demişkən, «Dərdli dərdlini tapar». Xozeyin çox istədiyi Bakı ilə vidalaşdı. O, gejə səhərə kimi yol gəldi. Səhər işıqlaşanda Ağstafa vağzalında düşdü. Bildi ki, Tiflisdə, ya da Qarayazıda düşsə, tutajaqlar. Odur ki, Ağstafa draxdınına (traktir) girdi ki, çörək yesin. Əvvəlji qapıdan girən kimi oradakıları nəzərdən keçirdi. Gördü ki, oturub çörək yeyən, çay içən hər kəs öz dərdindən, öz işindən danışır. Birdən o, çekist geyimli bir nəfərin bunu süzməsini başa düşdü. O saat bayıra çıxıb Ağstafa vağzalının bağındakı ağaj şaxlarının arxasına keçdi. Öz-özünə belə qərara gəldi ki, əgər arxamja gəlsə, vurajam. Xozeyin şaxların arxasından baxıb gördü ki, həmin adam gəlir. Pistoleti çıxartdı və öz-özünə fikirləşdi: «Qoy lap yaxına gəlsin». Birdən arxadan səs eşitdi: «Ayə, ay Qurban, mənəm. Tatlı Bayramam». Baxanda gördü ki, QPU-da işləyən qardaşağası Tatlı Bayramdır. Hər iki dost bir-birilə qujaqlaşib,

öpüşdülər. Bir faytona minib Bayramın evinə getdilər. Bayram erkək kəsdirdi, Xozeyini üç gün evində saxlayıb, əyninə təzə paltar aldı, ona bir at da verdi. Xurjununa yeməklər doldurub, Kürün Poylu körpüsündən Qarayazı meşəsinə yola saldı. Xozeyin meşə yuxarı gəldi, Kosalıda etibarlı bir qohumunun evində pünhan oldu. Dəmirçihasanlıda, yəni Kosalı, Nazarlıda olan əhvalatdan halı oldu. İstədiyi adamları gejelər çağırtdırıb danışdırdı. Xozeyinin gəldiyini eşidən İsxan da öz qaçaqlarıyla onun yanına gəldi.

Xozeyin onlara belə bir təkliflə mürəjət etdi: «Sovet hökuməti quruldu. Biznən də barışan deyil. Sürgünlərdə itib, batıb, ölməkdənsə, keçək Türkiyəyə. Orada asudə yaşayaq». İsxan etiraz etdi: «hökumətlə barışıq elan etmişik, söz veriblər ki, heç kimə toxunmayajaqlar. Bundan sonra öz ana yurdumuzda istədiyimiz kimi yaşayajağıq».

Xozeyin İsxana: «Dəfələrlə Qarayazı milis orqanına hücum edib, adam öldürüb, dustaq buraxıb, silah anbarı yarıbsınız, Qarayazı Palıdlı meşəsində, 10-ju qolda Qırmızı Ordu qırıbsınız, Jahangirdə ordunun axırına çıxıbsınız. Bu qanı heç vaxt kommunistlər sizə bağışlamayajaqlar. Bu, Şura hökumətinin siyasətidi, onlara inanmaq olmaz».

İsaxan öz inadından dönmədi: «Ölsəm də, vətəndə öləjəm, mən qürbətdə yaşaya bilmərəm». Xozeyin çox hirsələnmişdi: «Özünüz bilin, mən Türkiyəyə keçirəm. Kim getmək istəyir, gəlsin». Bunu deyib, atını sürdü. Bir mənzil gəlmişdi ki, gördü arxası ilə xeyli qaçaq atını çapırdıb gəlir. Xozeyin atının başını çəkdi: «Malınızı, qoyununuzu əlaltından satdırın, çəkiddən yüngül, qiymətdən baha nə varsa atların xurjununa doldurun. Kürün keçidində axşam məni gözləyin». Qaçaqqlar razılaşıb dağıldılar.

Nağı çaşbaş qalmışdı. Nə İsaxandan, nə də qardaşından keçə bilirdi. Atını sürüb Qaraçöpə gəldi. Qohumlar, dostlar eşidən kimi Nağının görüşünə gəldilər. Bir də bir etibarlı dostu gəlib onunla görüşdü. Sonra Nağının xurjununu alıb öz atının belinə qoydu və ona dedi: «Qardaş, atımı sənə bağışlayıram». Nağı ona razılığını bildirdi.

Dostunun atını minib yola düşəndə gördü ki, bu, at deyil, qızılquşdu. Qaradüzü yarıya endirəndə görür ki, bir «Emadin» (M-1) gedir. «Emadin»də L.P.Beriya və hərbi komissarlar var idi. Qırmızı Orduya tapşırıqlar verməyə gəlmişdilər. Nağı görür ki, Böyük qolun ətrafında əsgərlər düzülüblər. Atını sürür Arxaşana tərəf. Dəmiryolunu keçəndə Qırmızı Ordu əsgərlərinin hər tərəfi tutduğunu görür. Kommunist Allahverdi də öz dəstəsi ilə onların

içində idi. Onlar Nağını milis idarəsinə gətirirlər. İdarədə Kommunist Allahverdi ona deyir: «Beriya «Emadin»lə keçəndə sizi həbs etmək üçün əmr verdi».

Kommunist Allahverdi özünü Beriyanın yanına yetirdi: «Yoldaş Beriya, o atlı adam budur». Beriya tapşırıldı: «Allahverdi, mən Tiflisə gedirəm, təjili işim var, çağırıblar. Bu adamı mən qayıdana kimi saxla. Başınla cavab verəjəksən». Allahverdi «baş üstə» deyib tez növbədə duran zabiti çağırmağa getdi. Qayıdanda gördülər ki, nə at var, nə də Nağı. Allahverdi hər yana adam göndərdi. Heç bir xəbər çıxmadı. Sən demə, Nağı milis idarəsinin çəpərindən atılır, tat Kor Əlinin əkininə düşür. Oradan da tatların əkinlərini ayaqlayıb meşə tərəfə gedir. Sonra atı bir etibarlı dostunun tövləsində saxlatdırır, özü isə Kosalıda Fağırqardaşlı İsmayılın evinə gəlir və bir müddət burada qalır.

Nağı burada qalmaqda olsun, sizə xəbər verim Jəfərrinin Qaçaq Şəmistanından.

Şəmistan geje atını sürüb gəldi evlərinə. Anası Anaxanım oğlunu sinəsinə basıb öpdü. Şəmistan Türkiyəyə keçəyini anasına deyə bilməyib, gözləri yaşla doldu. Anası onu gözüyaşlı görüb danladı: «Oğul, dara düşəndə qorxağın gözü, igidin isə alını tərleyir. Sən özünü mənə niyə qorxaq göstərdin?»

Sənin dayıların -Meqi ilə Ması erməni-müsəlman davasında çoxlu erməni qırıblar. Meqi yaralanıb, onu geje ilə kəndə gətiriblər. Ması tək qalıb. Ermənilər görüblər ki, səngərdə birjə nəfər qalıb. Onlar çatana kimi Ması özünü vurub. Ajiqlarından Ması dayını qol, bud, baş, ayaq doğrayırlar. Ması dayının doğranması xəbəri Sadıxlıya çatdı. Onun meyitini kişilər jəsarət edib gətirməyə getmədilər. Mən atla həmin yeri tapıb qardaşım Masının qol, bud, baldırlarını xurjuna doldurdum. Başı əlimdə Sadıxlıya qayıtdım. Sən niyə bir qaşığı qanından qorxub ağladın?».

Şəmistan tez özünü ələ aldı: «Ana, biz hazırlaşb həmişəlik Türkiyəyə keçirik. Sənin burada qalmağına dözə bilməyib ağladım».

Anaxanım ona: «Oğul, məni burada qoyub gət-sən, südüm sənə haram olar. O ki gedirsən, məni də apar»,- deyir. Bu zaman xəbər gəldi ki, milis dəstələri kəndin həndəvərini mühasirəyə alıblar. Şəmistan atışa-atışa Qarayazı meşəsinə girdi.

İndi də sizə xəbər verim Xozeyindən.

Xozeyin malını, qoyununu əlaltından satdırdı. Həvillahlının Mərdan, Ələmpaşaoğlu Mirzə Jabbar-xalıl, Qarajalardan Jəlal onun sürülərini satıb, nağd pul edib verdilər Xozeyinə. O, qohumları ilə görüşüb yola düşdü. Xozeyin yola düşəndə hələ gün batmamışdı. O, bir qədər gedəndən sonra atın yüyənini

çəkib geri baxdı. Qarayazı yasa girmiş kimi görünürdü. Elə bil, torpaq dil açıb Xozeyindən gileylənirdi: «Mən sənın anan olmuşam, üstümdə səni bəsləmişəm, havamı udub, suyumu içmişəm, şirin nemətlərimlə böyümüsən. İndi ananı, ana vətənini qoyub hara gedirsən, ay etibarsız?». Xozeyin xəyalında düşünürdü: «Məni səndən didərgin salırlar, məni sənın isti qujağında boğub öldürürlər, ay ana vətən!». Həmişəlik vətənindən ayrılan Xozeyin görək nə deyir:

Kosalı, Nazarlı həyəjandadı,
Heyrətə qərq oldun sən, Qarayazı!
Hıçqırtilar, hönkürtülər əlindən
İztirab çəkirəm mən, Qarayazı!

Ağlar qalib, nalə çəkir yasdılar,
Nikolayı dara çəkib asdılar.
Peterburqu, Moskvanı basdılar,
İndi də səndədi çən, Qarayazı!

Amansız düşməne Xozeyin neylər?
Dil deyir torpaqlar, ağlaşır göylər.
Qırdılar, qalmadı ağalar, bəylər,
Saldılar saçıma dən, Qarayazı!

Sözlərini bitirən Xozeyin vətən torpağını öpüb yoluna davam etdi. Keçidə gələndə gördü ki, bütün qaçaqlar onu gözləyirlər. Xozeyin onlara üz tutub: «Dostlar, bir az da gözləyək. Çünki hər yana əsgərlər düzülüb». Şəmistan başına gələn əhvalatı söylədi. Anası Anaxanımın da getməsinə təklif elədi. Xozeyin dedi: «Şəmistan, səfərimiz qorxuludu, zənən əhlidi, başına bir iş gələr. O da bizə bir dağ olar. Mən də öz həyat yoldaşımı aparmıram. Dedim, yolları yoxlayaq, sonra apararam».

Şəmistan onda qaçaqları Ağbabadan o yana sərhəddən keçirib qayıdacağını bildirdi: «Mən geri qayıdam. Allaha təvəkkül, nə olar, olar».

Atlandılar, yola düşdülər. O gejə səhərə kimi yol getdilər. Doloy (Dolama) yolunun başında hava işıqlaşdı. Dəlidağa tərəf çınqıllıqda oturdular. Atları "Xram"da saxladılar. Xozeyin Doloyun başında iki nəfər gözətçi qoydu. Qaçaqqlar axşamı gözlədilər.

Gözətçilərdən biri Xozeyinə xəbər gətirdi: «Doloyun ayağından bir «Emadin» qalxır, nə edək?» Xozeyin tapşırıdı: «Özünüzü göstərməyin, qoyun gəlsin». «Emadin» gəlməkdə olsun, qaçaqlar maşın yolunun ətrafına sindilər. «Emadin» gəlib keçəndə Xozeyin əmr etdi: «Durun!». Hamı silah əldə durdu. «Emadin» arada əyləndi. Xozeyin bunlarla rusja, gürjüjə hey danışdı. Sonra üzünü qaçaqlara tutdu:

«Bunlar bizim ən qəddar düşmənlərimizdir. Onlar QPU-nun yüksək rütbəli zabıtləri Sereteli, Naçkebiya, bir də Qriqoriyadır. Gedirlər sərhədləri bərkitməyə». Xozeyin mauzerini çıxartdı. Şəmistan silahını daşa söykədi, arxasını isə «Emadin»ə tərəf çevirdi və dedi: «Xozeyin, ya məni də bunlarla güllələ, ya da bunlara tapşır, məni üzə çıxarsınlar. Çünki mən anamı qoyub getməyəjəm». Xozeyin əlini aşağı saldı, silahdaşlarından soruşdu: «Siz nə deyirsiniz?» Hamı bir ağızdan Şəmistana tərəf danışdı: «Şəmistanın böyük zəhməti var». Xozeyin də onların sözlərini təsdiqlədi: «Doğrudur, o, çox etibarlı dostdu». Sonra üzünü QPU-nun işçilərinə tutdu: «Anası deyib, məni qoyub Türkiyəyə köçsən, südümü halal etməyəjəm. Sizi öldürməyib, bu adama bağışlayırıq. Sizin də insanlığınız varsa, ona kömək edin. Üzə çıxardın, anası ilə asudə yaşasın». Bütün qaçaqlar Şəmistanla öpüşüb ayrıldılar, atlarını minib Ehram çayından Türkiyəyə yola düşdülər.

Şəmistan silahı daşın üstündən götürüb «Emadin»ə qoydu. QPU işçilərinin hamısının nitqi tutulmuşdu. Bilmirdilər, nə etsinlər. Şəmistan əli ilə sürüjüyə başa saldı ki, geri sürsün. Onlar geri qayıtdılar. Janbağçada dilləri açıldı: «Sənin anana qurban olaq. Bizi ölümdən xilas etdin».

Birbaşa Tiflisə gəldilər. Sereteli onu bir həftə evində saxladı. Seretelinin anası Şəmistana yalvarırmış: «Şəmistan, anan həm özünü, həm də məni oğul dağından qurtardı».

Bir gün Sereteli Şəmistana qırmızı vəsiqə verdi. Onu Qarayazıda milis dəstələrindən birinə rəis təyin etdi.

Şəmistanın evə gəlmək ərəfəsində anası Anaxanım yuxu görür. Görür ki, qardaşları onu çağırır, başına güləb suyu tökürlər. Sonra da bir nurani ağsaqqal kişi ona deyir ki, odur oğlun, söhbət edin. O, oğlunun səsini eşidir, amma görə bilmir. Sübh namazı yuxusunu danışır. Baş havalanmış kimi bu sözləri oxuyur:

Bu gejə yuxumda gördüm:
Meqim ilə Ması gəldi.
Başımdan güləb tökdülər,
Dərdimin davası gəldi.

Xudamın rəhmi olmasa,
Bilin ki, bataram yasa.
Ağ saqqallı, əldə əsa
O Xızır babası gəldi.

Siz baxın sinə dağım,

Qəm yağıbdı yanağıma.
Aman Allah, qulağıma
Şəmistanın səsi gəldi.

Anaxanım deyər, janım,
Məndən qaçdı öz sultanım.
Gör gəlirmi Şəmistanım?
Burnuma nəfəsi gəldi.

Anaxanım qəflətən görür ki, qapıda bir «Ema-din» dayandı. Şəmistan, yanında da bir neçə adam evə daxil oldular. Jəld Anaxanım ana oğlunu bağına basıb, üz-gözündən öpdü. O elə bildi ki, Şəmistanın yanındakılar varlılardır. Onları da öpdü: «Tez olun, indijə milislər gələjək». Şəmistan anasına hal-qəziyyəni danışdı. Onunla gələnlərin hökumət adamları olduğunu bildirdi. Gələnlərdən Azərbaycan dilini bilən bir nəfər anaya mürəjət etdi: «Ana, halal olsun sənə, oğlun bizi ölümdən qurtardı. Nə qədər ki Şura hökuməti var, biz sənin oğluna arxa durajağıq». Bu sözləri deyib yola düşdülər.

Sonra Anaxanım ana Şəmistana gileyləndi: «Sən qaçaq olandan bəri atını sənın qohumun minir».

Şəmistan rayon mərkəzində Qarayazı milis idarəsində işə başlamaq və orada işləyən qohumu

ilə haqq-hesabı çürütmək üçün çiyində beşaçılan, belində patrondaş atı sürüb, Qarayazı milis idarəsinə gəldi, vəsiqəsini təqdim etdi. Onu görəndə milislər bir-birinə dəydi. Silahını əlindən aldılar. Lakin vəsiqəni görüb sakitləşdilər. Yuxarılara zəng edib məsələni öyrəndilər. Onun silahını özünə qaytardılar. O, atı yedəyində dost-tanışları ilə görüşə-görüşə evinə qayıtdı.

Şəmistan səhəri günündən işə başladı. Qohumunu işdən azad etdi.

Şəmistan işinə davam etməkdə olsun, sizə xəbər verim İsxandan.

İsaxan 1930-ju ilin əvvəllərindən yaylaq milis rəisi təyin edilmişdi. Ona Borçalının Ayrıım kəndindən Oruj adlı bir köməkçi də vermişdilər. İsaxanın binələri Qaraxaçda, Doloy yolunun ağzına, yol kənarına düşmüşdü. Binədən qonaqlar əskik olmayırdı. İsaxan (Oruj də həmişə ondan əl çəkmirdi) həmişə qonaqlıqlarda olurdu. Çox adam bilirdi ki, bu Oruju İsaxanı izləməkdən ötrü qoyublar.

Nağı hələ Türkiyəyə getməmişdi. Əlaltından var-dövlətini satdırırdı ki, bilən olmasın. İki dəfə Türkiyəyə gedib orada Xozeyinlə görüşüb, yerini sahmanlayıb gəlmişdi. Günlərin bir günü Nağının binəsindən bir atlı gəlib İsaxana nəsə dedi. Oruj başa düşdü ki, Nağının binəsində qonaqlıq var.

İsxanla bərabər o da atını yəhərleyib getdi. Binəyə yaxınlaşanda gördülər ki, qazanlar qaynayır, samovarlar buğlanır. Güllü-çiçəkli yaşıllığın üstünə gəvələr, zililər döşənib, üstündə oturub yeyib-içənlərin sayını bilmək olmur. Bir javan aşıq oxuyurdu, onun səsi nəinki insanı, hətta göydə quşları da valeh edirdi. Ətrafdakı gül-çiçəklər sanki aşığa boynunu büküb tamaşa edirdi. Aşığın sazından, sözündən təbiət gözəlləri də doya bilmirdi. Günəşin şəfəqi gül-çiçəyin üzərinə düşdükjə rəngarəng şüalar göz qamaşdırırdı. Ətrafdan vuran mehli külək kəkotunun, yarpızın ətrini oturanların burunlarına doldururdu. Aşığın uja dağlara yayılan məlahətli səsi, avazı təbiətə nur səpələyirdi. Jəh-jəh vuran quşlar susmuşdu. Sanki təbiətdə başqa bir aləm yaranmışdı. Ətrafdan boylanın çiçəklər birbirinə pıçıldayırdı ki, bu aşıqda olan varlıq bir möjüzədir.

Lakin Orujun gəlməsi, elə bil, bu şənliyə bir zəhər gətirdi.

İsxan bir neçə qızıl pul çıxardıb, aşığa verdi: «Mənim elimin sevimli oğlu, bir «Atüstü» oxu», - dedi.

Aşıq Alxan javan olsa da, çox arif adam idi. Əyri-əyri Oruja baxıb, sonra da İsxana Oruju işarə edib, oturanlara mürəjət etdi: «Ay jamaat, aşıqla

balabançı yol gedirdi. Bir kəndin yaxınlığından keçəndə balabançı görür ki, bir qadın atın yanına uzunqulağı qoşub xırman döyür. Bu, balabançıya çox qəribə gəlir. Deyir, usta, ona bax, qadın vələ uzunqulağı qoşub atla xırman döyür. «Nə olsun, işini ki görür», - deyə aşiq javab verir. Balabançı and verir ki, usta, gəl yaxından gedək, o qadına sözüm var. Usta nə qədər onun başını qatmaq istəsə də, mümkün olmur. Çar-naçar razı olur. Xırmanın yanından keçəndə usta: «Baji, bərəkətli olsun», - deyir. Qadın ona: «Sağ ol, ay qardaş». Balabançı dinməz durmayıb qadından soruşur: «O atın yanındakı nədi, ay baji?» Qadın javab verir: «O da aşığın yanındakı balabançı kimi bir şeydir». Aşiq: «Ə, payını aldınmı, gəl gedək», deyə yollarına davam edirlər.

Aşiq Alxanın bu söhbətinə oturanların hamısı gülüşdü. Oruj özü də başa düşdü ki, ox hardan deyir. Məjlisdəkilər, az qala, Orujun gözünü tökmək istəyirdilər ki, müsəlman olasan, özün də İsxan kimi adamın yanında duz-çörək yeyəsən və onu izləyəsən.

Sonra Aşiq Alxan sazını kökləyib, görək nə deyir:

Namərd ilə varma yola,

Dara düşsən atar səni.
Sirr sözünü açma ona,
Düşməninə satar səni.

Gələr-gedər axşam-səhər,
Dona girər təhər-təhər.
Üznə gülər, fel işlədər,
Tələ qurar, tutar səni.

Bax Alxanın yarasına,
Loğman tapın çarasına,
Məzlum qullar arasına,
Qabaqlayıb qatar səni.

Aşiq Alxanın bu sözlərinə qiymət verənlərin «əhsən» səsləri hər yana yayıldı. Bu sözlərdən mütəəssir olan İsxan jamaata üz tutub: «Mən ölsəm də, vətənimdə öləyəm. Qərib ölkədə yaşaya bilmərəm», -deyə Vətəninini tərk etmək istəmədiyini bir daha hamıya vurğuladı. Sonra fikirli-fikirli öz binəsinə tərəf döndü.

Oruj İsxanın yanında ola-ola qaçaqların olduğu yerləri əlaltından axtartdırırdı. O, İlməzli Keçəl Quluya deyir: «Sənə mal verəjəm, Dəlidağdan o yana qaçaqlar var, yerini öyrən, mənə de».

Keçəl Qulu da bir ata minib Dəlidağın dibində Dələnoğlu Məhəmmədin binəsində düşür. Dələnoğlu Məhəmməd heyvan otarırmış. Əhnəllin Jahangir də binədə imiş, Keçəl Qulunu dayaya aparır, ona çörək yedirdir. Yola salanda ondan hara getdiyini soruşur. O, Qızılqoça getdiyini bildirir. Jahangir deyir: «Gej deyilmi?». Keçəl Qulu: «Atın əlində nə var, indi çataram»,- deyə onu arxayın edir.

Sən demə, Dələnoğlu buna göz qoyurmuş. O, uzaqdan görür ki, binəyə bir atlı gəldi, tez də çıxıb getdi. Sürünü atlıya tərəf gətirdi, onunla görüşdü, ondan kim olduğunu, hara getdiyini soruşdu. Keçəl Qulu ona da Qızılqoça getdiyini söyləyib, atını düz Oy dərəsinin başına, Çatağa tərəf çapırtı. Orada qaçaqlar yerləşmişdi. Qaçaq Əli bunu çoxdan izləyirdi. Keçəl Qulunu dayandırdı və ondan buralara nəyə görə gəldiyini xəbər aldı. Keçəl Qulu: «Bir inəyimiz itib, onu gəzirəm»,-dedi. Qaçaq Əli ona arxasınca gəlməyi işarə etdi: «İnəyinin yerini bilirəm, atını arxamja sür». Onlar Dələnoğlunun yanına gəlirlər. Dələnoğlu onun paxırını açır: «Bu atlı mənə deyir, Qızılqoça gedirəm, sənə isə deyir, bir inək itirmişəm». Di qaçaqların qamçısı Keçəl Quluya dəydikjə o, Allaha da, qaçaqlara da yalvarır: «Məni öldürməyin, düzünü deyəjəm».

Görək Qaçaq Əli nə deyir:

Xıncır oğlu, haramzadə,
Qaçaclara ilişibsən.
Nejəsən, başını kəsəm,
Bıçaqlara ilişibsən.

Quranımın sözü tutsun,
Çörəyimin duzu tutsun,
Görüm, səni qoru tutsun,
Ojaqlara ilişibsən.

Al zopanı verim, bağır,
Günahın var dağdan ağır,
Qaçaq Əli sevmir fağır,
Qaçaclara ilişibsən.

Dələnoğlu xənjərin altından Keçəl Qulunu çıxardır. Amma deyir, düzünü de, deməsən, səni öldürəjəklər.

Keçəl Qulu hər şeyi açıb ağardır: «Məni Oruj göndərdi ki, Dələnoğlunun binəsinə qaçaqlar gəlir, onların yerini öyrən, de, sənə bir inək verəjəm. Bax sizə itirmişəm dediyim inək, həməən o inəkdir, indi məni buraxın, nə vaxt onun yanına getsəm, sizdən ona bir söz desəm, qanım sizə halaldı».

Qaçaqqlar onu buraxırlar. Keçəl Qulu da Oruja heç nə deməmişdi.

İndi də sizə xəbər verim Şura hökumətindən.

Şura hökuməti özünü sevdirmək üçün hərdən jamaata maşınlarla pulsuz un, parça, ayaqqabı, çay, şəkər paylayardı. Amma hökumət nə qədər yardım edirdisə, millət onu bəyənirdi ki, bəyənirdi.

Qızğın qoyun qırının vaxtı idi. Taya-taya yunlar, tonlarla pendir, yağ heç İsxanın eyninə də gəlmirdi. Elə bil bu var-hal onun deyildi. İsxanın qəlbində çəkdiyini yazsalar, el də çəkə bilməzdi.

Dınqır Musa bir toğlu kəsmişdi. Oruj Musadan xahiş etdi: «Get, Sarıbulaqdan su gətir, bozartmanın üstünə su tökülsə yaxşıdır». Musa geri qayıdanda görür ki, beşaçılanın çaxmağı yoxdur. Musa ona tərs-tərs baxdı: «Oruj, dostluğun elə bura qədəriydimi?»

Oruj onu sakitləşdirir: «Musa, rahat çörəyini ye, çaxmağı özünə qaytarajam». Amma Oruj tez-tez saata baxırmış. Çörəyi yeyəndən sonra hərə bir işlə məşğul imiş. Aljannın Mustafa çayın üstə namaz qılırmış. O görür ki, Qırmızı Ordunun əsgərləri hər yanı kəsib. Oruj və əsgərlər Aljannın Mustafanı, bir də Zamannın Musanı Sarımsaxlı tərəfə qabaqlayırlar.

Bu zaman İsxanı bir nəfər atlı çağırır. İsxan görür ki, onu çağıran Qara Alının oğlu Məhərdir. Məhər İsxana deyir: «Xozeyin Türkiyədən səni

aparmağa gəlib. Özü də dedi ki, bu gün repressiya başlayacaq.

İsxan: «Xozeyinə de ki, İmanı yoxdu, gəlsin, onu da gətirib gələjəm», - deyər Məhəri yola salır.

Məhər atını sürüb Xozeyinin yanına gedir, İsxanın sözlərini ona çatdırır. Xozeyin Məhəri bir də göndərir. Ona tapşırır ki, İsxana de, təjili gəlsin. Sonra Məhərə bərk-bərk tapşırır: «İsxanı özünlə gətirməsən, geri qayıtma». Məhər yenə geri qayıdır. Binəyə yaxınlaşanda görür ki, bir çoban sürü otarır. Bu çoban da İmanı evinin Məhəmməd idi. Onlar görüşürlər. Məhər ona bildirir ki, Xozeyin onu İsxanı aparmaq üçün göndərmiş. İmanı evinin Məhəmməd deyir: «Odur, binəyə bir qara maşın gəlib». Məhər atı sürür İsxanın yanına: «Xozeyin yenə mənə sənə arxanıza göndərdi. Mənə tapşırırdı ki, İsxanı gətirməmiş gəlmə».

İsxan jibindən dəftər-qələm çıxarıb, nə işə yazıb Məhərə verir: «Xozeyinə ver. Gözləməsin. Hər yan Qırmızı Ordunun əsgərləridir, özün də kəsə yolla get, yoxsa ələ keçərsən».

Məhər gördü ki, Borçalı Sadıqla, Haqqalannın Alı qara «Emadin»ə mindilər. Bir də bir nəfər atlı da gəldi. İsxana xəbər verdilər ki, Haqqalannın Abdulla ot doldurduğu yerdə Qırmızı Ordunun əsgəri onu güllə ilə vurub. İsxan: «Deyəsən, hələ çox şey

görəyək»,- deyib «Emadin»ə oturdu. Məhər «Emadin» gözdən itənə qədər baxdı. Maşın Jalaloğlu tərəfə döndü.

İndi Məhər qayıtmaqda olsun, sizə deyim Dələnoğlu Məhəmməddən.

Məhəmməd bir qazan ət, bir qalaq yuxa Göynəvillin Asdanla quluplaşib Xozeyinin başınnan gələnlərə getirir. Öpüşüb görüşəndən sonra süfrə açırlar. Şirin-şirin xörək yedikləri zaman Məhər kəsə yolla özünü ora yetirir. Kağızı Xozeyinə verir: «İsaxan Jalaloğluna getdi, dedi, məni gözləməsin, Haqqalannın Abdullanı da vurdular. Sadıq, Alı da İsaxanla «Emadin»ə minib getdilər».

Xozeyin udqundu, tikə boğazında qaldı. Dələnoğlu Məhəmməd dedi: «Çörəyini ye, o vəzifəli adamdı. Nəse bir tapşırıq verəjəklər, indi gələr». Xozeyin kağızı oxuyub, dərindən köksünü ötürdü. Hamı ona baxıb çörək yemədi. Xozeyin fikirli-fikirli İsaxanın bu sözlərini oxudu:

Ordulara baj vermədim,
Tale yıxdı, əmim oğlu.
Zaman məndən üz döndərdi,
Əyri baxdı, əmim oğlu.

Nağıya de, aldım qanım,

Özüm kəsdim öz divanım,
Xozeyinə qurban janım,
Verdim taxtı, əmim oğlu.

Döyüşlərdə sinə gərdim,
Düşmənlərə javab verdim,
Vətən idi mənim dərdim,
Əldən çıxdı, əmim oğlu.

Ana vətən İsxana
Oğlum dedi yana-yana.
Ölməyə mərdü mərdana
Bu yol haqqı, əmim oğlu.

İsxanın bu sözləri orada olanların ürəklərinə od qoydu, göz yaşlarını saxlaya bilmədilər.

Hə, indi sizə xəbər verim İsxandan.

1930-ju il sentyabrın 11-də İsxan yoldaşları ilə Jalaloğlunda milis idarəsinin qarşısında düşdü. Sadiq ilə Alı bayırda gözlədilər. İsxan Daneliyanın kabinetinə daxil oldu. İsxan gördü ki, qırmızı örtüklü masa arxasında on iki nəfər yüksək rütbəli adam oturub. İsxan salamından sonra tanıdığı milis rəisi Daneliyadan soruşdu: «Məni sizmi çağırırdırsınız?»

Daneliya javab verdi: «Bəli, mən çağırırdımışam. Bu adamlar mərkəzdən gəlirlər.

Sizinlə söhbət etmək istəyirlər. Sizə ayrı silah verəcəklər. Sizdəki silahı təhvil verin».

İsaxan gizlinjə saxladığı öz silahını yox, hökumət verən silahı çıxarıb Daneliyanın stolunun üstünə qoydu. İsaxan gördü ki, onlar hiylə qurublar. Əmisi oğlu Xozeyinin dediyi sözlər yadına düşdü. Öz-özünə fikirləşdi: «Xozeyin deyən gün gəlib çatıbdir».

Orada oturanlar belə başa düşdülər ki, onun daha silahı yoxdur. Sevinib arxayın oldular. İsaxanın igidliyi mərkəzdə oturanları o qədər vahiməyə salmışdı ki, arxada pənjərə tərəfə tuşlanmış pulemyot da qurublarmış. Qarşısına pərdə çəkibləmiş. Ona görə də arxayın idilər. Bayırda hər tində bir əsgər də dururmuş. Qonaqlardan bir nəfər ayağa qalxıb dedi: «Mən Gürjüstanın baş prokurorunun müaviniyəm. Gəlmişəm, siz törətdiyiniz jinayəti bağlayam. Hər şəxs öz jəzasını almalıdır. Qarayazı meşəsində, "Palıdlıq" deyilən yerdə 143 nəfərə qədər Qırmızı Ordu əsgəri qırıbsınız. Hələ yaralıları demirəm. Dustaqları buraxıbsınız. Jandar tərəfdə, 10-ju qolun yanında 91 nəfər ölüb, hələ yaralıları demirik. Jahangirdə Palıdlı bulağın alt yanında xeyli miqdarda əsgər və zabit qırıbsınız. Hələ çox işiniz var. İstintaqda soruşulajaq. Sizin dəstənzində olan qaçaqların hamısı haqqında

bizə yazılı məlumat verməlisiniz». Bu sözləri deyib oturdu.

İsxanın bir əli jibindəki silahda idi. Susmuşdu.

*1930-cu ildə Calaloğlu (indiki Stepanavan)
milis qəbriyyəsinin yerləşdiyi bina.*

*Qalaq İsxanın həyatının bizə məlum olan
son qəhrəmanlıq səhnəsi burada baş vermişdir.*

İsxan qəflətən jibindəki silahını çıxarıb onların üstünə sıxdı və ujadan: «Alın javabınızı, köpək uşaqları», - dedi.

Sonralar janlı şahidlərin dediklərinə görə, oradakılardan 8 nəfər ölür. Daneliya isə qolundan və baldırından ağır xəsarət alır. İsxan pənjərədən bayıra atılır. Lakin onun arxasında-pərdənin dalında olan pulemyotdan xəbəri yox idi. Güllə səsləri birbirinə qarışdı. İş belə görəndə İsxanın bayırdakı silahdaşları atışmaya qoşuldular ki, İsxanın köməyinə gəlsinlər. İsxan öz dostlarıyla vuruşavuruşa Debet çayına tərəf çəkildi. Qaş qaralana kimi əsgərlər Debet çayının sahillərini əhatə edib atəş açdılar. Əsgərlər gejenə gözlədilər, səhər Debetin sahillərini axtardılar. Qaçaqların nə ölüləri, nə də diriləri tapıldı. Yaralı Daneliyanı Jalaloğlundan Bolnisə yetirdilər. Anjaq İsxan haqda heç bir məlumat yox idi.

Sarallın Hacı Mehralı bu hadisələri belə xatırlayır:

«İsxanın Jalaloğlundan vurulması sədəsə binələrdə böyük bir vahimə yaratdı. Jamaat yığılıb

İsxanın jənazəsini almağa gəlirmiş. Sarallın Qıma İrvaham (İbrahim) İsxanın bajısı Gülləri də göy rəngli furqona mindirir, jamaata deyir ki, siz də getsəniz, basqın hesab edib bizi qırajaqlar, biz tək gedək. Furqonu sürür Mahmudun yolu ilə Jalaloğluna. Milis idarəsinə yaxınlaşanda bir nəfər milis geyimli atlı faytonu dayandırır. Baxırlar ki, bu milis müsəlmandır. Milis onlardan hara getdiklərini soruşur. Güllər ağlaya-ağlaya deyir: «Qardaşım İsxanı vurublar, onun jənazəsini istəməyə gəlmişik».

Milis oğlan deyir: «Ay xala, nə vurmaq, nə jənazə, İsxan bolşeviklərin qənimi olub, 7-8 nəfəri burda öldürüb, hələ biri də ağır yaralıdır. Qaydın, elə gedin ki, sizi görənlər olmasın. Siz də öz ayağınızla ölməyə gəlibsiniz. Nə mən sizi görmüşəm, nə də siz mənə. Di durmayın, gələn-gedən olmamış». Onlar faytonu geri hərleyib binəyə qayıdırlar, camaatı sakitləşdirirlər.

Bu hadisələrdən sonra qaçaqların çoxu burada yaşamağın təhlükəli olduğunu görüb, əsas çıxış yolunu Türkiyəyə keçməkdə gördülər.

Qarallın Binnət at arabası ilə Jalaloğluna yun gətirmiş. Bir nəfər erməni dostu rast gəlir və ona deyir: «Ayə, Binnət, hara gedirsən?» Deyir, Jalaloğluna yun verəyəm. Deyir: «Ayə, İsxanı

vurdular. Qaç, səni də güllələyəjəklər». Binnət arabadan atı açır, gedir. Geri baxanda görür ki, onun arxasınca Qırmızı Ordunun atlıları düşüb. Atını elə sürür ki, Mahmudun yoluna çatanda at çatlayır, qalır. Düşür Mahmudun yolu ilə dik yuxarı. Allahı verir ki, çən gəlir. Şinelini çıxarıb bir daşın üstə atır, yüngülləşir. Binnət qaşa çıxanda görür ki, daşın üstündəki şineli güllə-barana tutublar. Əsgərlər yaxına gələndə görürlər ki, adam deyil, şineldir. Yənə qaşa tərəf hərəkət edirlər. Binnət Qələmillin Süleyman, bir də Əhnəllin Jahangirlə rastlaşır. Süleymanın yapınjısını geyinir, papağını başına qoyur, çomağını alır. Deyir: «Gedin, yarım saatdan sonra binəyə gəlin. Məni tutmağa gəliblər». Süleymanla Jahangir təpəşağı binəyə tərəf gedirlər. Binnət baxır ki, budur, əsgərlər gəlirlər. Soruşurlar: «Buradan adam keçdimi?» Deyir, görmədim. Hərlənib enirlər aşağı. Binnət də özünü binəyə çatdırır: «İsaxanı vurdular. Daha burda qalmaq olmaz. Mənə Zamannın Musanın atını gətirin. Nə istəsə verin. Məni Türkiyəyə yalnız o at apara bilər». Ojaxsızlının Nəsim atı gətirir. Xurjuna Allah verəndən qoyur. Oğlu Hajkişinin, qızının üzündən öpür, sonra da məhlədəki qohum, el oğulları, el qızları ilə görüşüb, arvadı Mələyə deyir:

«Sərhədi öyrənim, sonra gəlib səni də aparajağam». Atını minib gözdən itir.

Arvadı Mələk Binnət gözdən itənə qədər baxdı. Mələyi qəm-qüssələr yaman darıxdırdı. Ətraf dağlara, Binnət gedən yollara baxıb, hey ağlayırdı. Mələk bu ayrılığa dözə bilmədi ki, bilmədi. Göz yaşları sellərə döndü. Dəlidağa, Ağlağana baxdıqja fəryad qoparırdı. Qaraxaç yaylağı gözləri önündə bir xarabaya çevrilmişdi. Sanki qəm dəryasında boğulurdu. Bir gün belə qərara gəldi ki, mənə bu bələdan qurtarsa, Binnətin xənjeri qurtarajaq. İki balasının üz-gözlərindən öpüb xənjeri gizlinjə nəmi dayasına (ərzaq məhsullarının saxlandığı köməkçi kiçik daya) gətirdi. Mələk ujadan: «Namusum kafir əlində olunja, çirkin ad alınja, şərəfli ölümü özümə xoş bilirəm»,- deyib xənjeri sinəsinə yeritdi. Bayırdakılar gələndə artıq gejdə idi, Mələk jan verirdi. Yığışan qadınlar onu qujaqlarında məhsul saxlanan dayadan eşiyə çıxartdılar. Mələk üzünü Ağlağan dağına tutub dedi: «Gəl qoşa ağlayaq, görək kim çox ağlağandı». Binədən çıxan ah-nalələr dağlara yayıldı. Mələk zarıya-zarıya siyah zülfündən üç tel ayırıb görək nə deyir:

Niyə sızlayırsız, nə göynəyirsiniz?
Dərindir, injidir yara, a dağlar!

Yasamı giribsən, a bəxtiçaşqın?
Libas gey əyninə qara, a dağlar!

Şaxtalarımı vurdu, güllərin soldu?
Çiskinlər yaş oldu, gözümə doldu,
Analar ağladı, saçını yoldu,
Dərdimi söyləyim hara, a dağlar?

Vəlini gəzirlər, Binnətim qaçdı,
Ünümə baxmadı, dağları aşdı.
Mələyəm, ay ellər, taleyim çaşdı,
Birjə xənjər imiş çara, a dağlar!

Ətrafdan boylanan boynubükük çiçəklər sanki
Mələyin yas yerinə ağlaşmaya gəlmişdilər. Jəh-jəh
vuran quşlar lal olub sanki Mələyin yasını tuturdular.

Günəşin şüası işıq əvəzinə, Mələyin üzünə qar-
ranlıq saçırdı. Qadınların qolları üstündə gəzən
Mələyin gözləri əbədi olaraq yumuldu. Mələyin eltisi
qızı Gülayar ağlaya-ağlaya görə elləri nejə köməyə
çağırır:

Ay jamaat, Mələk öldü,
Yığılsın ellər, ağlasın.
Göz yaşınız selə dönsün,
Dəhanda dillər ağlasın.

Yaslı olan qara bağlar,

Ruzgar inlər, zaman ağlar,
Qoy dil desin uja dağlar,
Çiçəklər, güllər ağlasın.

Gülayarın dərqli bəndi,
Zülmət endi, gələn çəndi,
Eşitsin Kosalı kəndi,
Sızlasın, tellər ağlasın.

Bütün binələr töküdülər Mələyin yas yerinə,
onu Qırxbulağın suyunda pak etəyib, Hajixəlil
qəbiristanlığında dəfn etdilər.

İndi də sizə xəbər verim Xozeyindən.

Xozeyin başında da yoldaşları çox dərin fikirlə,
atlar yedəklərində gəldilər Çırçır bulağının üstünə. O,
ətrafdakılara öz sirrini açdı: «Mən gənjliliyimdə həyat
yoldaşım Türfə ilə bu bulağın üstündə əhd-peyman
eləmişəm. Bu bulaq mənim sirdaşımdır». Əyilib su
iç-mək istədi. Sanki bulaq da dilə gəlib dedi: «İçmə,
göz yaşındı». Xozeyinin yanan ürəyi daha da
odlandı, su içməyib ayağa qalxdı. Sinəsində
böyüdüyü dağlardan ayrılmaq çox çətin idi. Bir vətən
tərəfə baxdı, bir də Türkiyəyə, yanıqlı-yanıqlı dedi:

Ay Qaraxaç, intizarda
Qalırsan qal, mən gedirəm.

Ayrılığın havasını
Çalırsan çal, mən gedirəm.

Ana vətən düşdün bəmə,
Dərd doldurdun bu sinəmə.
İnnən belə qüssə-qəmə
Dalırsan dal, mən gedirəm.

Köməyim yox çata dada,
Yurdum-yuvam yandı oda,
Unutmayıb məni yada
Salırsan sal, mən gedirəm.

Xozeyinəm, gəlləm hərdən,
Bəlkə, qayıtmadım birdən,
Qisasımı düşmənlərdən
Alırsan al, mən gedirəm.

Xozeyin sözlərini tamam elədi. Həmişəlik Türkiyəyə keçdi. Elə o gedən getdi, bir daha geri dönmədi...

İsaxandan sonra Dəmirçihasanlıda, yeni Kosalıda, Nazarlıda repressiya başlandı. İki erməni - Səmi ilə Ratxan sapı özümüzdən olan baltalarla, çox sürgünlərdən sonra, 1931-ci il yanvarın 17-də kəndin içində bu şəxsləri güllələtdilər:

1. Təmən Omar oğlu;
2. Molla Mustafa;
3. Məhəmməd Balı oğlu;
4. Kazım Qələm oğlu;
5. Qarallın Vəli;
6. Qaraseyidlinin Nuru;
7. Çapıq Kərim;
8. İmanı evinin İmanı.

Düşmənçilik hayfı alan alçaqlar da ermənilərlə qardaş olub, əl-ələ verib nələr eləmədilər. Qanun çərçivəsindən çıxıb öz el-obasının qatili oldular. Xalqı sürgünlərə göndərdilər. Vaqonlarda, gəmilərdə, qumlu səhralarda ölənlərin hansı birini deyim?! Sovet zindanının altından döyülmüş çıxan, böyük əziyyətlərlə təhsil alan varlı balaları Sovetə azmı xeyir verdilər?! Görkəmli filosoflar, elmlər doktorları, minlərlə alimlər Sovetlərin əzdiyi varlıların balaları deyildilərmimi?! İkinci Dünya müharibəsində qələbə çalan, ölən, öldürən, sinəsi ordenli, nişanlı gələnlər Sovet tapdayan varlıların balaları deyildilərmimi?!

Bəli, artıq təxminən 80 illik bir vaxt ayırır bizi o dövrdən. Amma Vətən, torpaq, el-oba yolunda janını qurban vermiş o igid oğullarımızı unutmur qədirbilən

elimiz-obamız. Şeirlər yazır, dastanlar qoşurlar bu
igidlərimizin şəninə.

MÜXƏMMƏS

İsxanın haqq üsyanı
Tamam Rusetə yayıldı.
Borçalıynan Qazax, Şəmkir,
Xaldan, Samux, Qax ayıldı.
O Dilbozlu şair Jəfər,
Qopesli Asdan asıldı,
Aljannıdan o Mustafa
Düzlüyə hər vaxt qayıldı.
Döyüşlərdə Rüstəm Zaldı,
Arxamızda var İsxan!

Öz elmində bir dəryadı
Xozeyin, qardaşı Nağı.
Hünərinə biz bələdik,
Hay desə, tərpedər dağı.
Geyib general paltarnı,
Azad edib çox dustağı.
Zəkasından xof edibdi
Neçə düşmən, neçə yağı.
Berya səni tora salır,
Qurdurubdu dar, İsxan!

Sarıvəlli evinin Yasın
Alovdan geyib libasın.
Haqqalannın bir Alı var,
Yerni tutub Şah Abbasın.
Borçalıdan igid Sadıq
Hər nə desə, qulaq asın.
Qasdanoğlu o İsanın
Qanlı görərsiz jidasın.
Üç aydı, dövləti yıxdın,
Adın olub çar, İsaxan!

Firdinnin deyim Vəlini,
Qeyrətlidi, pak vijdandı.
Dəli Əhməd, Qaçaq Mahmud
Etdikləri tamam qandı.
Jəfərin Yunus, Şəmistan
Atıjıdı, düz atandı.
İmanı evinin İmanı
Əhmədlə dada çatandı.
Halal olsun o dəstənə,
Düşmənindir xar, İsaxan!

Ulaslıdan Qiyas gəlib,
Mətəl qalıb bu hünərə.
Təmənəoğlu Dınqır Musa
Döyüşdə bənzəyir nəre.
Dəhnədən Şəkili Söyün
Koroğlutək çəkir nəre.
Göyçəlidən Qurban ağa
Pusquda da kəsib bərə.
Obalardan alqış gəlir,
Tale olsun yar, İsxan!

Həm Madaşda, Saj dağında,
Jeyrançöldə oylağın var.
Göy Tomtu, Keşiş dağında,
Jahangirdə bulağın var.
Teymur dağı, Emin düzü,
Qaraxaçda yaylağın var.
Kürdən, Xramdan keçibsən,
Neçə-neçə çaylağın var.
Zülmət gejelər döyüşdün
Yağa-yağa qar, İsxan!

Qələm əldə dərddli Zahid
Zamanın sirrini açır.
Zülmətlərdə döyüşənlər
Gələjəyə işiq saçır.
Mənəm deyən o namərdlər
Daldalanıb daha qaçır.
Bakımızdan ölkələrə
Neçə min təyyarə uçur.
Sazlı-sözlü dastanın var,
Səndən deyir tar, İsxan!

Şair zamanla döyüşür, zamandan yazır!
Qojalardan əhval soruşur, javandan yazır!
Allah rəhmət eləsin həyatda iz qoyub, ad alan kişilərə!

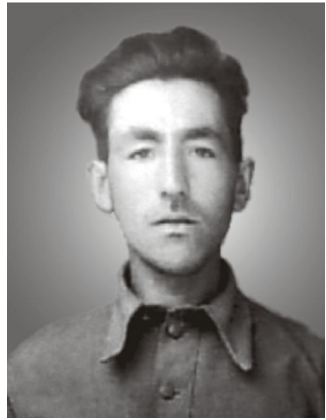
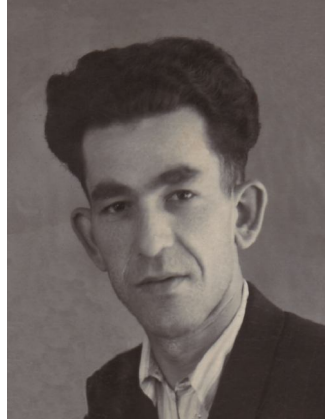
Bu dastanı Nağı Hacıbayramlının Türkiyədən
göndərdiyi «Xatirələr»indən götürüb, bir də Ulukişili
Qaçaq Şəmistanın özündən eşidib şair.

Dünyagörmüş nənə-babalardan çox şey
götürən, bu dastanı yaradan Zahid Ələmpaşalı illər
uzunu zamanın çirkin əməlləri ilə barışmadı, öz
elinin-obasının şənliklərində sevinib, yaslarında qəm
çəkdi ...

SON

Qaçaq İsxanın ömür yoldaşı

Qaçaq İsxanın övladları

Qaçaq İsaخانın oğul nəvələri

